KAPITEL 2. KATALOGER

”Öfver-Bibliotekariens berättelse för år 1903” var ingen rolig läsning för kung Oscar II, till vilken Kungliga bibliotekets årsberättelse var ställd. Den nytillträdde chefen för nationalbiblioteket, Erik Wilhelm Dahlgren (1848–1934) tillägnade visserligen som brukligt årsberättelsen ”Till Konungen” och undertecknade med sirlig titulatur, ”underdånigst E. W. Dahlgren”. Men innehållet i hans biblioteksberättelse gick i moll. Framför allt beklagade sig Dahlgren över hur illa det var ställt med Kungliga bibliotekets kataloger. Inte minst gällde det den bristfälliga förteckningen av de äldre bokbeståndet. Men även den ”svenska afdelningen” och nya ”större tillkomster” bekymrade Dahlberg då de ”ännu till stor del [var] helt och hållet okatalogiserade.” Eftersom bibliotekskatalogerna var i så ofullständigt skick gick det inte att svara på frågan om en bok fanns – eller inte. ”Olägenheten häraf göra sig så godt som dagligen märkbara”, skrev Dahlgren lätt indignerat. Det praktiska biblioteksarbetet blev lidande. ”Ofta kan frågan om ett arbetes befintlighet besvaras först efter särdeles tidsödande undersökningar, och någon gång gifva dylika undersökningar, oaktadt all använd möda, icke ens ett definitivt resultat.” Kungliga biblioteket kunde helt enkelt inte veta var (eller om) en efterfrågad bok faktiskt fanns i samlingarna – i alla fall inte med säkerhet. Till råga på allt noterade Dahlgren att ”de påpekade bristerna [inte] inom beräknelig tid [kunde] afhjälpas”. Katalogproblemen var för stora, och uppgivet konstaterade han att för en eventuell, framtida lösning ”finnes tyvärr så godt som ingen utsikt.”[1]

Som bekant innebär verbet ”katalogisera” att man gör en noggrann och detaljerad förteckning över något. Att katalogisera sina samlingar är en av huvuduppgifterna för ett bibliotek. Detta upptecknande har dock inte sällan (som i Dahlgrens fall) varit förbundet med allehanda problem. Det finns många sätt att ordna böcker, ofta i ett eller annat klassifikationssystem, och dessutom flera olika typer av bibliotekskataloger. Traditionellt har de bestått av en alfabetisk, så kallad nominalkatalog efter författarens namn, eller ämnesvis uppdelade systematiska kataloger. Att förteckna information om en bok liksom var den är uppställd har alltsedan (privat)bibliotekens uppkomst i Mesopotamien (med kilskrift på lertavlor, 1800–1600 f.Kr) utgjort grundprincip och övergripande syfte för allt katalogiseringsarbete, det gäller även i senare digitala system.

Under 1860-talet beslutade Kungliga biblioteket att påbörja katalogisering med hjälp av lösa pappersark. Denna ”lappkatalog” lade grunden till en ny biblioteksteknik för informationsbehandling som baserade sig på separata kort, sedermera kallade ”cards” med den terminologi som Erik Dahlgren och KB började att använda efter sekelskiftet 1900. Lappkatalogen och ”cards” ska dock inte sammanblandas, teknikerna användes parallellt på nationalbiblioteket under 1900-talets första hälft. Och det var först när korten i lappkatalogen paketerades i plåtkapslar kring 1960 som beteckningen ”Plåten” uppstod. Lappkatalogen Plåten var länge en lika omtalad som nyttjad informationsresurs på KB, vars lappar under nästan hundra år förtecknade, och kom att omfatta information om Kungliga

[1] Erik Wilhelm Dahlgren, ”Öfver-Bibliotekariens berättelse för år 1903”, *Kungl. bibliotekets årsberättelse 1903* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1904), 21.

bibliotekets tryck från allra äldsta tid till och med 1955. Böcker var naturligtvis viktiga på KB, men utan Plåten och dess metadata var de (nästan) omöjliga att hitta.

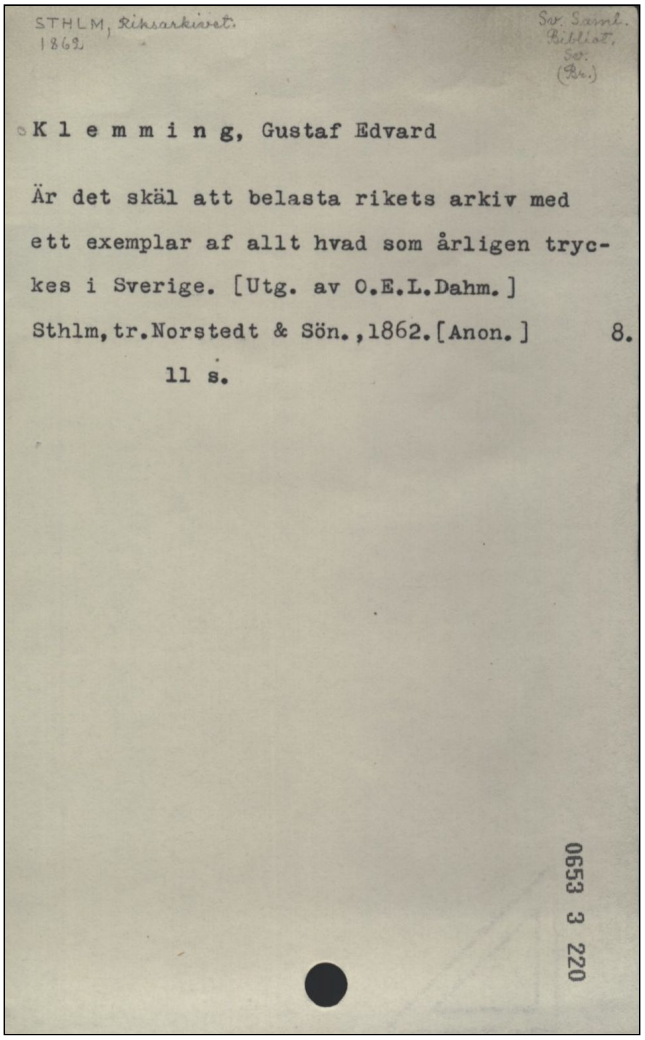

Illustration 2.1 År 2010 var KB-projektet ”Bevarande och tillgängliggörande av KB:s katalog –1955, ’Plåten’” (med finansiering från Riksbankens jubileumsfond) färdigt. Ur den gamla lappkatalogen hade då 1 779 210 kort blivit digitaliserade med metadata om företrädesvis nationalbibliotekets äldre bestånd, som exempelvis överbibliotekarie Edvard Gustav Klemmings stridsskrift för en ny biblioteksbyggnad, *Är det skäl att belasta rikets arkiv med ett exemplar af allt hvad som årligen tryckes i Sverige?* från 1862.

När Plåten och andra fysiska kortkataloger (delvis) ersattes av databaser och gjordes sökbara över internet under 1990-talet – som doktorand minns jag det som en forskarhändelse när LIBRIS webbsök blev tillgängligt 1997 – var det fortsatt metadata om böcker som stod i fokus. Såväl datorisering som den initiala digitaliseringen av biblioteksektorn handlade i princip enbart om att hantera och underlätta inmatning av information om beståndet, inte att omvandla själva innehållet till filer och data. Både synsätt och praktik var seglivade. När KB sent omsider 2010 fick ett anslag för att digitalisera Plåten, ja då ägnades ånyo resurser till att arbeta med metadata. Att det alltså

var den gamla lappkatalogen som blev digital snarare än innehållet som Plåten hänvisade till är signifikativt. Min poäng är att svenska kulturarvsinstitutioner i allmänhet, och nationalbiblioteket i synnerhet, under mycket lång tid använde och närmast satt fast i en äldre biblioteksteknik baserat på information *om* beståndet snarare än att ge access till *själva* innehållet. Att Plåtens metalliska hölje skyddade metadata – och inte bibliotekets bestånd – är talande.

Att ange information om titlar, författare och ämnen är kvintessensen av det mesta katalogiseringsarbete. På webben kan man idag fortsatt läsa att ”LIBRIS är en nationell söktjänst med information om titlar på svenska bibliotek”.[2] Denna gemensamma katalog med cirka tio miljoner titlar uppdateras dagligen, och det är KB som har ansvar för drift och utveckling. Men i takt med att digital teknik blivit standard, har skillnaden mellan information om böcker och böckerna själva alltmer suddats ut. Det stora digitaliseringsprojektet Google Books Library Project (med start 2004) är det bästa exemplet på hur metadata gradvis kom att, om inte ersättas så åtminstone kompletteras av själva innehållet (som metadatan beskrev). Google Books var till en början ifrågasatt (exempelvis av KB), och även om projektet havererade på grund av rättighetstvister, så har det blivit till ett slags ledstjärna för hur de flesta större kulturarvsinstitutioner numera bedriver sin digitaliseringsverksamhet.

Det här kapitlet tar fasta på hur digitalisering av kultur- och bokarvet gjort att tidigare katalogiseringsarbete idag framträder som en tydlig historisk medieform. Det gäller framför allt kortkatalogen med sina specifika mediala och materiella förutsättningar. Standardiserade styva papperskort är en central mediehistorik kategori – från kortkataloger (i varierande format) till beräkningsmaskiners hålkort. Idag framstår papperskort som en lätt ålderdomlig biblioteksteknik, men samtidigt har KB fortfarande en rad kortkataloger med material som ”ännu inte finns tillgängliga i de stora söksystemen.” Digitaliserade kopior av Handskriftsamlingens nominalkatalog, Skillingtryck, Musikkatalogen – och Plåten – vittnar i så måtto om att kortkatalogen även i digital tappning har en funktion att fylla.[3]

I bibliotekshistorien brukar det anföras att från och med slutet av 1800-talet så blev kortkatalogen och ”the index card” en lika central som inflytelserik biblioteksteknik, ”a technology of knowledge management and discovery”.[4] Bibliotek brukar sällan ingå i mediehistoriska översikter, men det här kapitlet visar att de är centrala aktörer i mediehistorien. Om modeller var en medieform som användes flitigt på museum, betraktas kataloger i det följande på samma sätt inom biblioteksssektorn. Kataloger förtecknade innehåll och gjorde upptäckter möjliga; de var en sorts sökmotorer i papper. Som medium standardiserade och reglerade kortkatalogen den metadata som förtecknades, och följaktligen vilka sökmöjligheter som var möjliga. I så måtto kan både den analoga och digitala Plåten betraktas som medieformer vilka på specifika sätt ordnade nationalbibliotekets samlingar. Till skillnad från det förra kunde man i den senare

[2] ”Om LIBRIS”, http://librishelp.libris.kb.se/help/about_libris_swe.jsp?open=about (senast kontrollerad 1/4, 2020).

[3] För mer information, se ”Kungliga bibliotekets kortkataloger”, https://kortkataloger.kb.se (senast kontrollerad 1/4, 2020).

[4] Peter Krapp, ”Paper slips. The long reign of the index card and card catalog”, *The Routledge companion to media technology and obsolescence* (red.) Mark J. P. Wolf (London: Routledge, 2019), 1.

exempelvis bläddra i ett index eller fritext-söka, men bara på ”författare/titel” eftersom den digitala Plåten inte OCR-bearbetats.

Grundackordet i detta kapitel är att beskriva och analysera hur kataloger dokumenterat och representerat samlingar (och därigenom påverkat synen på dem), liksom hur långlivad denna biblioteksteknik varit. Fokus ligger på böcker i allmänhet, och Kungliga bibliotekets kataloghistoria i synnerhet. Det finns empiriska belägg för att katalogkort och de system de inordnades i, så kallade kortsystem, explicit beskrevs som medier redan 1909.[5] I linje med den här bokens breda mediebegrepp anlägger kapitlet en optik där bibliotekskataloger och kortsystem analyseras som medieformer – vilka utgjorde länk mellan metadata och innehåll. Kapitlet inleds med en kort kataloghistoria, det redogör därefter för KBs lappkatalog liksom de ”amerikanska kortsystem” som med utgångspunkt i biblioteksreformatorn Melvyl Dewey och hans företag Library Bureau kring 1900 kom att förändra, eller åtminstone påverka idéer och föreställningar om hur samtidens alltmer omfattande boksamlingar borde förtecknas. Dewey och Library Bureau fick årtiondet efter 1900 inget större genomslag i biblioteksektorn i Sverige, alltmedan kortsystem infördes på bred front inom den framväxande kontorssektorn. Genom kortsystem är kontorets mediehistoria därför sammantvinnad med bibliotekets, och via en fallstudie av kontorsföretaget Axel Wibel AB tecknar kapitlet en något annorlunda bakgrund till dagens numeriska och datoriserade nedskrivningssystem.[6] I mitten på 1920-talet påbörjade KB till sist arbetet med en allmän och publikt tillgänglig katalog – förtecknad på ”cards av internationellt format.”[7] Kapitlet avslutas därför med en diskussion kring hur kortkatalogen därefter blev en lika kraftfull som trög medieteknik kring förteckning av innehåll, vilken kom att dominera fram till datoriseringen av biblioteksverksamheten tog fart under 1960- och 1970-talet.

En kort kataloghistoria

Under New York Art Book Fair hösten 2010 kunde intresserade besökare konsultera konstinstallationen The AAAARG Library och söka efter en bok de var intresserade av bland 10 000 printade katalogkort. De förtecknade titlarna på korten innehöll mest böcker inom humaniora; från konst- och kulturteori, till arkitektur, film och filosofi. The AAAARG Library var bemannat, och när besökare beställde en bok uppgav de sin e-postadress till vilken en pdf av boken därefter skickades. Installationen innehöll bara katalogkort med metadata. Men alla böcker som korten refererade var redan digitaliserade (och öppet tillgängliga på nätet via AAAARGs servrar). För den intresserade kunde samtliga 10 000 katalogkort också laddas ned som en stor pdf.

---

[5] ”The story of Library Bureau” (Boston, 1909), 5.

[6] Termen ”nedskrivningssystem” är hämtad från litteraturvetaren (och mediehistorikern) Friedrich Kittlers, *Nedskrivningssytem 1800/1900* (Göteborg: Glänta, 2012), en bok som ursprungligen publicerades 1985. Kittlers grundidé är att historiens kulturer reglerats av de mediala (an)ordningar som präglat olika epoker. Kring 1800 fick skriftkulturen sitt publika genombrott, och hundra år senare var det nya medietekniker (som skrivmaskinen) som påverkade och förändrade tidens nedskrivningssystem. I korthet handlar Kittlers medieteoretiska synsätt om att uppmärksamma historiskt betingade mediala villkor som en sorts motgift mot den tekniska glömska, *Technikvergessenheit*, som ofta präglat litteratur- och kulturvetenskaperna. Bibliotekskatalogens skiftande mediehistoria kan därför förstås med hjälp av termen ”nedskrivningssystem”, men i det följande dras inte alltför stora medieteoretiska växlar, snarare är det dåtidens empiriska utsagor som står i fokus.

[7] Otto Walde, *De svenska bibliotekens historia* (Uppsala, 1931), 151–152.

The AAAARG Library var ett samarbete mellan konst- och publiceringsaktören Fillip och konstnären Sean Dockray. Den senare är framför allt bekant för att 2005 ha lanserat delningsplattformen AAARG (Artists, Architects, and Activists Reading Group), en plattform som idag vuxit till ett lika omfattande som illegalt digitalt bibliotek. Webbadressen har under åren ändrats, men på aaaaarg.fail kan man fortsatt (våren 2020) fritt ladda ned hundratusentals inskannade (eller digitalt publicerade) böcker. Upphovs- och förlagsrättigheter är helt ignorerade; böcker om kulturteori sprids på samma sätt som Hollywoodfilmer på Pirate Bay (även om pdf:er inte behöver delas via torrentprotokoll). Dockray startade AAAARG för att initiera en diskussion om tillgänglighet, ”to address issues of access”, liksom att ifrågasätta de legala ramverk som förhindrade denna.[8] Idéerna var snarlika de som ungefär samtidigt började att formuleras inom publiceringsrörelsen för *open access*, men Dockray var långt mer radikal – för att inte säga revolutionär. Föga förvånande har AAAARG varit inblandat i flera rättighetstvister. Ändå önskade konstinstallationen uppmärksamma hur plattformen trots rådande upphovsrättslagstiftning faktiskt fungerat som ett digitalt bibliotek. Den utgjorde också ett slags kommentar till de sätt som relationen mellan innehåll och metadata (i en digital miljö) ändrat karaktär. Att framställa 10 000 katalogkort av litteratur som redan fanns i digital form kan förefalla märkligt, för att inte säga onödigt. Installationen framhävde såtillvida hur kortkatalogen i den digitala tidsåldern blivit till ett slags dött medium, en onödig analog *detour* som besökare tvingades att underkasta sig.

För i regel är det inte metadata som intresserar den som söker efter en bok – det är förstås dess innehåll som lockar. Likafullt är förtecknande av böcker en nödvändighet på alla bibliotek. För att personal och användare ska kunna hitta, eller åtminstone orientera sig i en boksamling måste den beskrivas med hjälp av information om de insamlade böckerna, det vill säga metadata. Termen ”metadata” refererar just till biblioteksbeskrivningar av innehåll. ”En tidigare form av metadata var bibliotekskort i pappersform”, upplyser *Nationalencyklopedin*. ”Numera sker lagring av metadata vanligen i digital form.”[9]

En förteckning med metadata kan struktureras och ordnas på olika sätt, och genom mediehistorien har en rad katalogiseringstekniker använts. Bibliotekskatalogens historia är mycket omfattande, och i det följande står främst kortkatalogen som medium i fokus. Noterbart är att bibliotekskataloger under mycket lång tid uteslutande var ett arbetsredskap för bibliotekets personal; först under mellankrigstiden erbjöd Kungliga biblioteket en publikt tillgänglig katalog. När Dahlgren 1903 oroade sig för ”särdeles tidsödande undersökningar”, ja då berodde det både på avsaknad av adekvat metadata men också på ett tilltagande bekymmer med ett ständigt ökande bestånd av okatalogiserat material. Det i sin tur orsakades av ett alltmer stigande informationsöverflöd – åtminstone upplevdes det så – där nationalbiblioteket inte hann med att ta hand om alla nya ”större tillkomster”.

---

[8] Jeff Konsary, ”Browsing the AAAARG library”, spring 2011, https://fillip.ca/content/browsing-the-aaaarg-library (senast kontrollerad 1/4, 2020). För en vidare diskussion om AAAARG, se exempelvis Matthew Fuller, ”In the paradise of too many books: An interview with Sean Dockray”, *Mute* 4/5, 2011, http://www.metamute.org/editorial/articles/paradise-too-many-books-interview-sean-dockray (senast kontrollerad 1/4, 2020), eller Pelle Snickars, ”Publikationshack”, *Universitetet som medium* (red.) Matts Lindström & Adam Wickberg Månsson (Stockholm: Mediehistoriskt arkiv, 2015).

[9] ”Metadata”, *Nationalencyklopedin*, http://www.ne.se.proxy.ub.umu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/metadata (senast kontrollerad 1/4, 2020).

I biblioteksbranschen var sådana farhågor dock knappast någon nyhet. Tvärtom, nära nog alla epoker i det förflutna har brottats med ett både reellt och inbillat informationsöverflöd; *Too much to know* heter den klassiska boken på området.[10] Redan för att hantera innehållet i det antika biblioteket i Alexandria – som kan ha haft så många som 400 000 bokrullar – behövdes ett informationshanteringssystem för att förteckna beståndet. Dahlgrens ämbetsbroder Zenodotos (330–250 f.Kr.), som var biblioteket i Alexandrias förste föreståndare har bland annat gått till historien eftersom han skapade ordning bland alla dessa bokrullar. De var bökiga att organisera och saknade både fram- och baksida. Men genom att förse varje bokrulle med en liten lapp som angav författare, titel och ämne åstadkom Zenodotos en rudimentär förteckning. Man kan emellertid gå än längre tillbaka i mediehistorien; den assyriske storkonungen Assurbanipal (668–627 f. Kr.) lät exempelvis till sitt omfattande bibliotek med lertavlor med kilskrift i Nineveh (i nuvarande Irak) systematiskt samla exemplar av alla tillgängliga verk i hans imperium. Allra sist på vissa av dessa lertavlor kunde det finnas en kolofon med uppgifter om innehåll, namn på verket, vem som skrivit den föreliggande tavlan och varifrån originalet kom.[11]

Illustration 2.2 Rester av kilskriftstavla från kung Assurbanipals bibliotek från cirka 650 f.Kr. – med kolofon som anger kungens egna färdigheter i kilskrift (han avbildades ofta med en stylus). Det brukar också påtalas att Assurbanipals skrivkunskaper var honom givna av Nabu, talets och skrivkonstens gud i mesopotamisk mytologi. Illustration från British Museum.

[10] Ann M. Blair, *Too much to know: Managing scholarly information before the modern age* (New Haven: Yale University Press, 2010). För en biblioteksorienterad diskussion kring informationsöverflöd, se Pelle Snickars, ”Information overload”, *Information som problem: Medieanalytiska texter från medeltid till framtid* (red.) Otfried Czaika, Jonas Nordin & Pelle Snickars (Lund: Mediehistoriskt arkiv, 2014).

[11] För en diskussion, se Olof Pedersén, *Archives and libraries in the ancient near east 1500-300 B.C.* (Bethesda: CDL Press, 1998).

Både bokrullar och lertavlor var mödosamma medier att hantera i en bibliotekskontext. Under senantiken trängdes de undan av andra skrivformat, och på 300-talet e.Kr. började behandlade djurskinn, det vill säga pergament att användas som skrivmaterial. Om Mesopotamiens lertavlor ersatts av antikens bokrullar trängdes dessa medieformer gradvis undan av ett nytt bokformat, *codex*, där lösa pergamentblad viktes eller bands samman till en ny helhet, en bok med omslag och sidor. Fram till 1100-talet var det inom klosterväsendet som bokproduktionen hölls vid liv, dock i maklig takt eftersom munkar för hand skrev av böcker för klostrets behov. Med de medeltida universitetens uppkomst etablerades så småningom en kommersiell bokmarknad, inte bara av andliga utan också profana böcker. Och genom Johann Gutenberg (1394–1468) boktryckarkonst vid mitten av 1400-talet påbörjades stegvis massproduktionen av tryckta böcker. Kring år 1500 hade mer än 40 000 böcker tryckts i tio miljoner exemplar, och de framstod nu som ett nytt materiellt medium med idag (fortfarande) välbekanta karakteristika som framsida, försättsblad, innehållsförteckning, kapitel, index, baksida och bokrygg.

Även bokförteckningar och kataloger övertog *codex*-formatet, och de ”bundna volymer” som Dahlgren refererade till utgjorde länge *default* när böcker förtecknades.[12] Medeltidens bibliotekskataloger fylldes alltså successivt på, rad efter annan, när nya böcker införskaffades eller kopierades. I dem förtecknades både information om böckerna (metadata) liksom (förhoppningsvis) var de var uppställda. Katalogen var med andra ord en sorts rumslig förmedlingsinstans – ett medium – mellan användaren och det innehåll hen eftersökte.

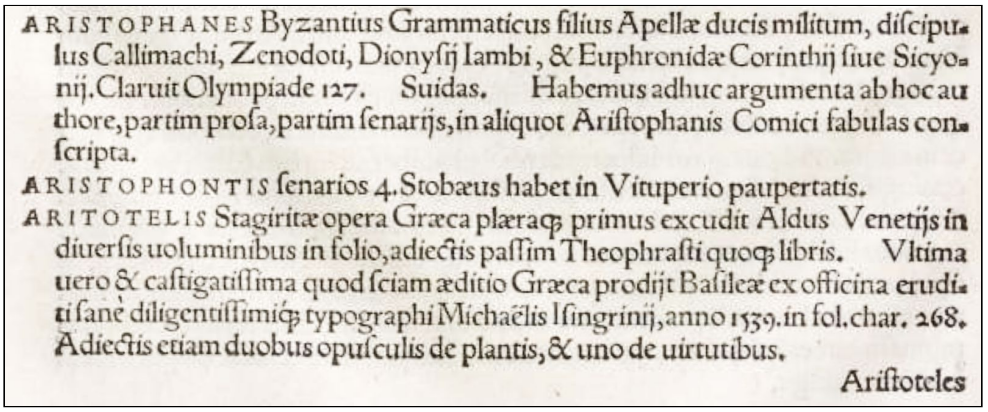
ARISTOPHANES Byzantius Grammaticus filius Apellæ ducis militum, discipulus Callimachi, Zenodoti, Dionysij Iambi, & Euphronidæ Corinthij siue Sicyonij. Claruit Olympiade 127. Suidas. Habemus adhuc argumenta ab hoc authore, partim prosa, partim senarijs, in aliquot Aristophanis Comici fabulas conscripta.
ARISTOPHONTIS senarios 4. Stobæus habet in Vituperio paupertatis.
ARITOTELIS Stagiritæ opera Græca plæraq; primus excudit Aldus Venetijs in diuersis uoluminibus in folio, adiectis passim Theophrasti quoq; libris. Vltima uero & castigatissima quod sciam æditio Græca prodijt Basileæ ex officina eruditi sanè diligentissimiq; typographi Michaëlis Isingrinij, anno 1539. in fol. char. 268. Adiectis etiam duobus opusculis de plantis, & uno de uirtutibus.
Aristoteles

Illustration 2.3 Detalj av en sida med antika författare i Conrad Gessners bibliografi, *Bibliotheca universalis*, ursprungligen publicerad i Zürich 1545. I *Bibliotheca universalis* upptog Aristoteles skrifter hela 37 sidor.

Ofta brukar den bokhistoriska forskningen framhålla att den senare medeltidens mest berömda försök att sammanfatta dåtidens vetande var den schweiziske bibliografen Conrad Gessner (1516–65) och hans *Bibliotheca universalis*.[13] Utgiven år 1545 var det en bokkatalog på latin (som dominerade vetenskapliga skrifter fram till 1700-talet), i vilken

[12] Dahlgren 1905, 20.

[13] Conrad Gessners, *Bibliotheca universalis* (Zürich 1545). För en aktuell bokhistorisk studie av Gessner, se Paul Nelles, ”Conrad Gessner and the mobility of the book: Zurich, Frankfurt, Venice (1543)”, *Books in motion in early modern Europe. Beyond production, circulation and consumption* (red.) Daniel Bellingradt, Paul Nelles & Jeroen Salman (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017).

Gessner strävade efter att förteckna alla då hittills tryckta böcker (på latin, grekiska och hebreiska). *Bibliotheca universalis* – liksom supplementet *Pandectae*, en foliant publicerad 1548 – omtalas därför i regel som den allra första bibliografin. Bokverket omfattade uppgifter, utläggningar och kommentarer av omkring 3 000 författare, utan hänsyn till kvalitativa kriterier. Snarare citerade Gessner och följde devisen från Plinius (den yngre) att ”ingen bok var så dålig, att man deraf ej kunde lära något.”[14] En annan nyhet som Gessner introducerade var att information om alla författare strukturerades utifrån efternamn i alfabetisk ordning.

Gessner ska under det tidiga 1540-talet rest runt och besökt en mängd bibliotek i Europa, han granskade också listor från tryckare och bokförsäljare i sin jakt efter metadata om författare och titlar till sin universalkatalog. På ett sätt utgjorde hans bibliografiska arbete en sorts förstudie kring det kommande förtecknandet av böcker på katalogkort. Han lär nämligen inte ha kopierat uppgifter från försäljningslistor av tryckta böcker, utan snarare klippt sönder dessa – och därefter arrangerat de olika papperslapparna i alfabetiska högar. I supplementet *Pandectae* (som innehöll olika klassificeringsstrukturer för böcker) uppmanade han rentav till ett medeltida *cut-and-paste*: ”klipp isär allt du har kopierat med en sax; ordna därefter pappersdelarna som du vill, först i större avdelningar vilka du sedan kan sortera så ofta som nödvändigt.”[15]

Flera forskare har hävdat att denna bibliografiska praktik lanserades av Gessner – men det är inte troligt. Snarare pekar mycket på att det schweiziska klipparbetet föregicks med mer än 500 år av en arabisk bokhandlare i Bagdad vid namn Ibn al-Nadim. Han levde under slutet av 900-talet (de exakta årtalen är inte kända) och var författare till *Kitâb Al-Fihrist* (كتاب الفهرست) eller enbart *Fihrist*, – ”Katalogen”, eller möjligen ”Indexet” (som är den bokstavliga översättningen till svenska) – en kompilationsbok som har kallats för den första encyklopedin över medeltida islamisk kultur. Bagdad var vid denna tidpunkt världens intellektuella centrum; omkring år 800 hade ett bibliotek grundats i staden med ambitionen att samla all världens kunskap, en biblioteks- och katalogdröm som går igen i många senare kunskapsprojekt. al-Nadim lär till en början ha arbetat i sin fars bokhandel och där kopierat manuskript. Efter hand började han att förteckna information om böcker och författare på papperslappar och listor i ett försök att indexera all arabisk litteratur. Förmodligen gjorde al-Nadim enskilda noteringar om varje författare, och över tid ordnades de till ämnen i kronologisk följd. När tillräckligt många papperslappar samlats på hög, började al-Nadim att strukturera dem; ”the author [then] undertook to compile them in the form of chapters

[14] Blair 2010, 91. Det latinska citatet från Plinius (den yngre) lyder: ”Nullum esse librum tam malum, ut non aliqua parte prodesset.” Den svenska översättningen är hämtad från, *Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Adertonde delen* (Stockholm: Norstedts, 1846), 243.

[15] Conrad Gessners, *Pandectae* (Zürich 1548) – citerad från Markus Krajewski, *Zettelwirtschaft. Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (Berlin: Kadmos, 2002), 20. För en diskussion om Gessners bibliografiska praktik se även, *The card catalog: Books, cards, and literary treasures* (Washington DC: Library of Congress, 2017), 18.

for his book."[16] Under det sena 980-talet sammanställde al-Nadim katalogen *Fihrist* som kom att omfatta tio kapitel.

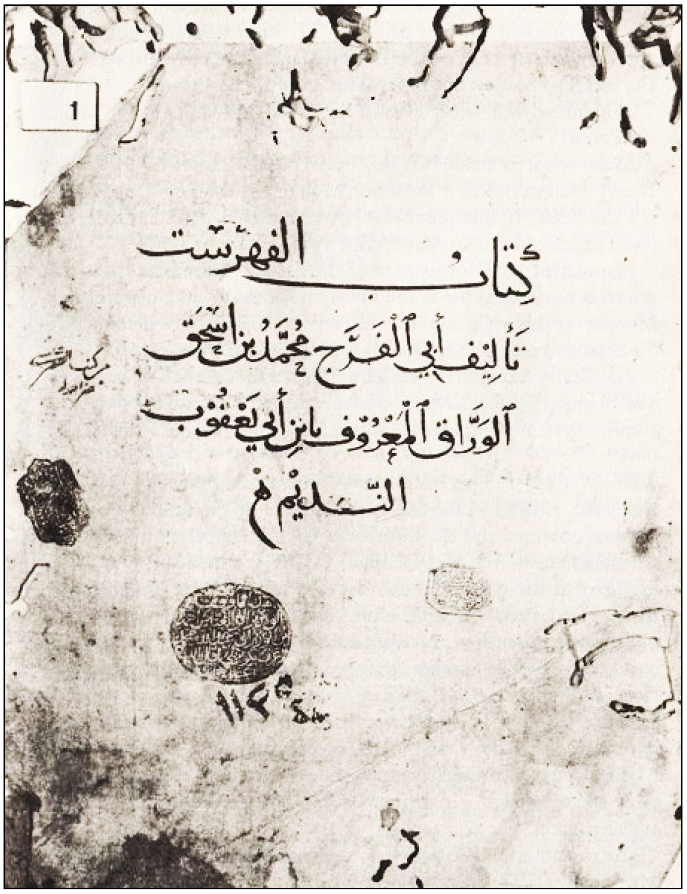

Illustration 2.4 Faksimil av ett av få arabiska manuskript av Ibn al-Nadim *Kitâb Al-Fihrist* (كتاب الفهرست) – det så kallade "manuskript 1934" som finns bevarat på biblioteket invid Sulaymānīyahmoskén i Istanbul. al-Nadim strukturerade sina ämnen i kronologisk följd efter författarens dödsdatum. Om Gessner ägnade 37 sidor åt Aristoteles i sin *Bibliotheca universalis*, så innehöll *Fihrist* 14 sidor av den grekiske filosofens skrifter, liksom uppgifter vilka arabiska lärde som översatt dem.

Fihrist var till en början tänkt som ett slags användbart referensindex för kunder och handlare av böcker. Men över tid kom al-Nadim att notera tusentals författare, biografiska data och verk på sina papperslappar, insamlade från regelbundna besök både hos privata boksamlare och bibliotek över stora delar av den dåtida arabvärlden. Katalogen växte, och al-Nadim bibliografiska praktik var alltså densamma som Gessners. Det speciella med *Fihrist*, som publicerades i en första utgåva år 987, var dess heterogena karaktär. al-Nadim var bokhandlare, inte vetenskapsman. Han intresserade sig lika mycket för böcker om poesi,

[16] Ibn al-Nadim, *Al-Fihrist* (Bagdad, 987). Exakt hur katalogen *Fihrist* initialt publicerades är notoriskt svårt att fastställa; flera olika manuskriptversioner föreligger på arabiska. Den tyska orientalisten Gustav Flügel gjorde redan 1871 ett försök att publicera en komplett version av *Al-Fihrist* på arabiska (som dock senare visade sig vara ofullständig). I engelsk översättning publicerades en mer komplett version 1970: Ibn al-Nadim, *Al-Fihrist* (red.) Bayard Dodge (New York: Columbia University Press, 1970) med ett förord av W. T. H. Jackson; citatet är hämtat från "Introduction", xix.

satir och musik från Persien och Babylonien, som biografiska detaljer, litteraturkritik och obskyr magi från Bysans. Förteckningar av religiösa och vardagliga skrifter, legender och fabler, bisarra poem och oanständiga alster samsades om utrymmet i *Fihrist*; katalogen svällde – en engelska utgåva är 1149 sidor lång – och har följaktligen beskrivits som ”a tenth-century survey of muslim culture” och ”a true ’record of civilization’”.[17]

Gamla kataloger över ännu äldre böcker utgör inte alltid njutfull läsning, men trots att den är mer än tusen år gammal är översättningen av *Fihrist* ett nöje att både bläddra och läsa i. Den framstår som ett medeltida sammelsurium av böcker och berättelser, röster och skeenden hämtade från den islamiska högkulturens Bagdad. Rabi’ ah al-Baṣrī var en nomad som blev stadsbo; han var både poet och en kännare av den muslimska traditionen, påpekade al-Nadim. ”Among his books there were ... *Yearning of the Camel of the Homeland*”; Abū al Hasan var en av de främsta teologerna i Bagdad, men de flesta av hans böcker var inte skrivna utan dikterade; Al-Tūsi var en lärd och kunnig man, ”learned in the tradition of the tribes and the poems of preeminent [but] left no written works”. Al-Sūli sägs ha varit en lysande boksamlare – och en av sin tids bästa schackspelare – medan Abu al-’Anbas var astrolog och skabrös författare till obscena skrifter om onani och ”onaturliga samlag” med titlar som *Rare Anecdotes about Pimps* eller *Superiority of the Rectum over the Mouth* på sin publikationslista.[18] al-Nadims förkärlek för det vardagliga, kulturellt lågstående och oanständiga har gjort att många islamologer betraktat honom som en sorts charlatan, ”a bumbling bookshop owner who, as a hobby, collected lists of old books in a cluttered office at the back of his shop.” Andra har hävdat att *Fihrist* snarast kan liknas vid en medeltida Melvin Dewey eftersom al-Nadims skapade ett klassifikationssystem – låt gå att det var högst personligt – över sin tids vetande.[19]

Även om al-Nadim använde sig av en teknik som påminde om en kortkatalog kan hans bibliografiska lapp-praktik knappast betraktas som ett systematiskt förtecknande av författare och böcker. Gessners arbete vid mitten av 1500-talet ligger då närmare till hands, men inte heller han arbetade med standardiserade, separata kort. Samtidigt som likheterna mellan dessa bägge tidiga bibliografer är uppenbara, finns det dock inget skäl att i mediehistorien försöka lägga fast vem som var först. Snarare bör det framhävas att i takt med att bokproduktionen ökade under den tidigmoderna perioden så uppstod ett behov av att förteckna boktrycket på nya sätt. Genom tryckta böcker gjorde tidens tryckkapitalism inte minst reklam för andra böcker; de innehöll ofta en förteckning över tryckeriets övriga utbud, och dessutom tillkom kataloger och annan marknadsföring. Om det år 700 producerats omkring 120 böcker per år i världen, hade siffran vid slutet av 1700-talet stigit till 20 miljoner exemplar.[20]

På tidens allt fler bibliotek fortsatte man dock med att skriva in titlar – i ännu fler inbundna volymer. En av Kungliga bibliotekets äldre kataloger från 1700-talet (U 119) kom att innefatta hela 18 inbundna volymer. Att en sådan bibliotekstekniк var svår att anpassa

[17] Jackson, ”Foreword”, *Al-Fihrist* (1970), ix.

[18] al-Nadim, *Fihrist* 1970, 108, 139, 156, 329, 333.

[19] För en diskussion kring olika synsätt kring al-Nadims *Fihrist*, se Devin Stewart, ”The structure of the *Fihrist*: Ibn al-Nadim as historian of islamic legal and theological schools”, *International Journal of Middle East Studies* nr. 39, 2007. Citatet är hämtat från denna artikel.

[20] Mark Roser, ”Books – empirical view” 2019, https://ourworldindata.org/books (senast kontrollerad 1/4, 2020).

till ökade tryckvolymer blev alltmer uppenbart, speciellt efter det att flera europeiska länder infört olika former av pliktleverans (ofta till ettdera kungligt bibliotek): 1537 i Frankrike, 1662 i England, 1697 i Danmark – och 1661 i Sverige, då landets första pliktleveranslag stadgade att ett exemplar av varje trycksak som framställdes i riket (och dess underliggande provinser) skulle lämnas till det kungliga kansliet i Stockholm. Pliktleveranslagarna hade dock ingen kulturarvsfunktion; de var snarare censurinstrument med syfte att kontrollera hur den tryckta informationen spreds.

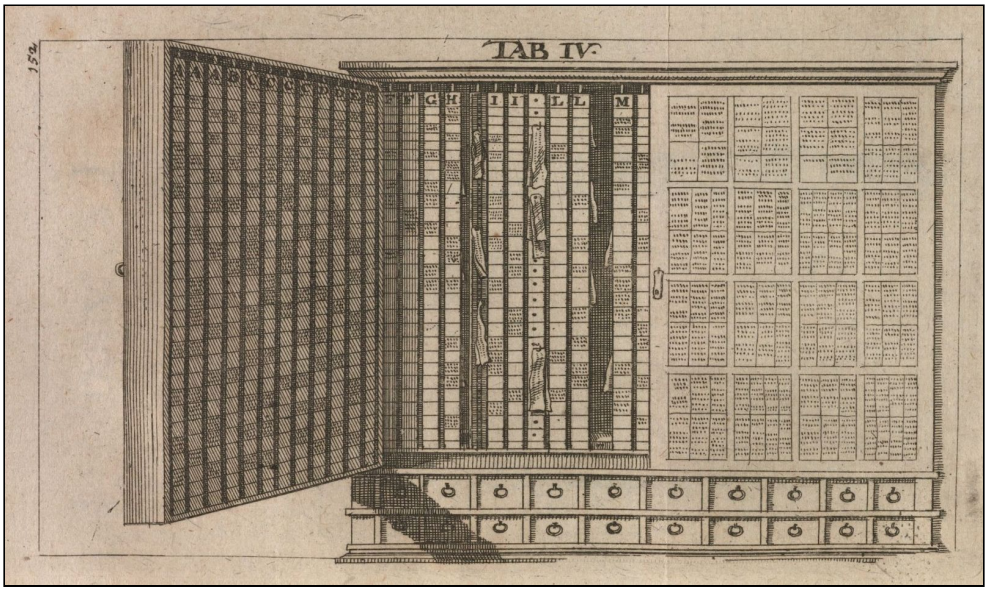

Illustration 2.5 Materiell sortering av kunskap – i form av ett skåp för noteringar och ”lärd bokhållning” ur Vincent Placcius bok, *De arte excerpendi* (”Konsten att excerpera”) från 1689, en publikation som byggde på Thomas Harrisons idéer kring *Arca studiorum*.

Kontroll, överblick och ordningsskapande var även tankefigurer som tidens vetenskapsmän laborerade med. Exempelvis kunde det handla om hur information, kopierade excerpter och litteraturreferenser metodiskt kunde organiseras på nya sätt. Någon standardiserad systematik var det ännu inte frågan om, men det tyska universalgeniet Wilhelm Leibniz (1646–1716) ska under det sena 1600-talet organiserat sina anteckningar och excerpter i enlighet med idéer kring ett *Arca studiorum*, lanserade av den brittiske officeren Thomas Harrison (1606–60). I ett manuskript från slutet av 1630-talet påtalade Harrison att *Arca studiorum* var ett sorts repositorium, ”by means of which it is proposed that all the things one has read, heard, or thought can be more speedily arranged, and more readily used.” I korthet, handlade det om ett slags (Noaks) ark för studier, där små papperslappar hängdes upp på krokar i enlighet med ett fördefinierat system av ämnen.[21]

[21] Thomas Harrisons beskrivning av *Arca studiorum* är hämtat från Noel Malcolm, ”Thomas Harrison and his ’Ark of Studies’: An episode in the history of the organization of knowledge”, *The Seventeenth Century* nr. 2, 2004. Noterbart är att det gick illa för engelsmannen Harrison. Han befanns nämligen vara skyldig för högförräderi under det Engelska inbördeskriget (1642–51), och dömdes 1660 till ”hängning, dragning och fyrdelning” där hans kropp (efter att blivit halshuggen) styckades i fyra delar.

Snabb och effektiv organisation av information var också något som Carl von Linné (1707–78) använde sig av under 1700-talet. Linné nyttjade en sorts egenhändigt konstruerad pappersbaserad informationsteknologi där han på små kort (13 x 7,5 centimeter), förtecknade inkommande information om djur och växter som skickades till honom på nästan daglig basis. På The Linnean Society i London finns mer än tusen sådana papperskort bevarade, varav merparten är av botanisk art. Eftersom Linné ägnade sig åt systematisk klassifikation ligger det nära till hands att tro att det var han som uppfann den standardiserade kortkatalogen (vilket somliga forskare antytt).[22] Men de papperskort Linné använde var tillverkade för hand, på samma sorts brevpapper som han skrev korrespondens och anteckningar. De var sladdriga i kanterna och förefaller inte samlats annat än i högar, eller klistrats in i Linnés manuskript – i vilka de också förekom att botanisten själv fästade pappersbitar med små nålar (som om de var insekter).

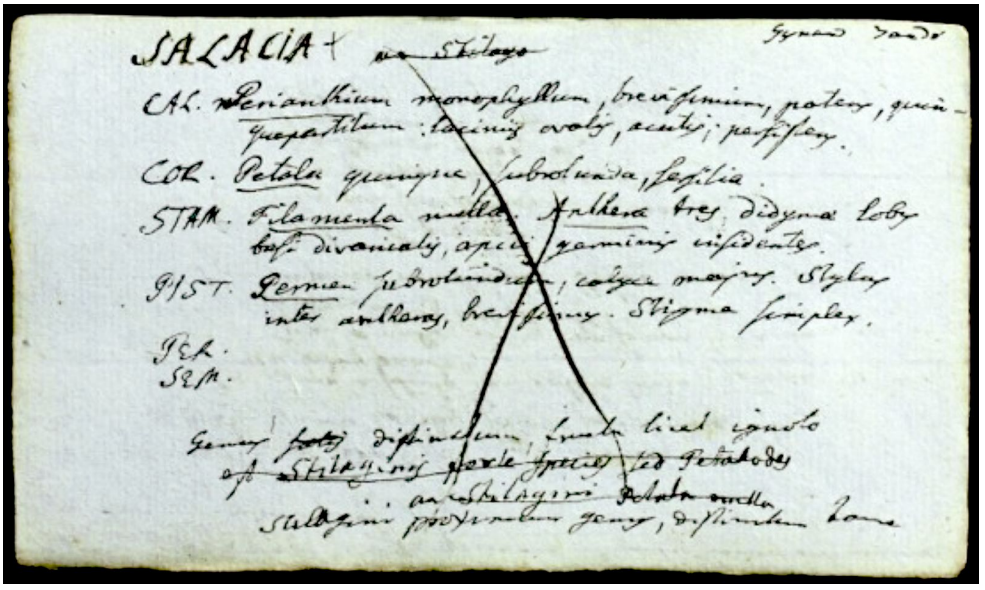

Illustration 2.6 Botaniskt papperskort (med okänt datum) från The Linnean Society i London där Carl von Linné beskrivit växtsläktet *Salacia*. Information om detta släkte använde Linné framöver i sin illustrerade bok *Mantissa plantarum altera* (1771), vilket överstrykningen förmodligen är ett tecken på.

Under 1700-talet uppkom ytterligare ett nedskrivningssystem av boktryck – spelkort. Spelkortets historia är gammal; franska *jeu de cartes* (med 52 kort och jokrar) daterar sig till 1400-talet, och de har i regel haft samma format (nio gånger sex centimeter). 1731 startade den första svenska spelkortsfabriken i Stockholm, och omkring femtio år senare började den engelske historikern Edward Gibbon (1734–94) att förteckna sitt omfattande, privata bibliotek på baksidan av spelkort. Varifrån Gibbons fick inspiration till detta påfund är okänt, men spelkort var enkelt åtkomliga, förhållandevis standardiserade, och hade framför allt vita baksidor (till en bit in på 1800-talet). Somliga poster i sitt bibliografiska kartotek hade Gibbon själv registrerat, påtalar bokhistorikern Jonas Nordin i en artikel om brittens bibliotek, men främst var ”det någon annan person, som bara haft ytlig kännedom

[22] För en diskussion om Linnés användande av papperskort, se Isabelle Charmantier & Staffan Müller-Wille, ”Carl Linnaeus’s botanical paper slips (1767–1773)”, *Intellectual History Review* nr. 2, 2014.

om böckerna och deras innehåll, som hållit i pennan. Det är oklart om kortkatalogen var en tillfällig eller permanent lösning, men Gibbon hade behov av flexibilitet eftersom hans böcker var spridda på flera orter och sannolikt hade han ambitionen att någon gång sammanföra dem."[23]

Illustration 2.7 Katalog av spelkort med baksidorna fulla med bibliografiska uppgifter från Edward Gibbons privata bibliotek. Gibbon (och hans privatsekreterare) började använda spelkort under det sena 1770-talet, och på British Library finns idag cirka 1600 av dessa spelkort bevarade.

Under 1700-talet fortsatte såväl national- som universitetsbibliotek att förteckna bestånd i inbundna kataloger på ungefär samma sätt som tidigare. I bok- och bibliotekshistorien brukar det anföras att det krävdes en revolution (den franska) för att få till en ny biblioteksteknik (kortkatalogen) som kunde hålla jämna steg med samtidens stigande tryckproduktion. Franska revolutionen 1789 visade sig just bli starten för en ny biblioteksteknik som i stor skala använde spelkort som lagringsmedium för metadata. Men Gibbon föregrep alltså denna praktik, och därtill hävdas det ibland att Hofbibliothek i Wien under 1780-talet var det första bibliotek som upprättade en kortkatalog.[24]

Vem som var först spelar mindre roll, snarare kan man notera att nya nedskrivningstekniker prövades i samtiden. Av dessa är det franska exemplet mest illustrativt. Bakgrunden var att revolutionärerna i nationalförsamlingen hade nationaliserat (det vill säga, konfiskerat) stora delar av det franska bok- och biblioteksbeståndet. Under 1790-talet döptes också det kungliga Bibliothèque du Roi om till Bibliothèque nationale. Avsikten var till en början att sälja nationens böcker eftersom statskassan sinade och Frankrike höll på och gå bankrutt. Men när nationalförsamlingen insåg att bokförsäljning inte skulle inbringa några större summor, beslöts istället att de regionala boksamlingarna skulle ligga till grund för ett nytt, allmänt tillgängligt biblioteksväsende. Ett första steg var emellertid att få överblick över boktillgångarna, och skapa en nationell samkatalog – registrerad på spelkort. I en pamflett från 1791, *Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques*, en instruktion för färdigställande av kataloguppgifter från varje franskt bibliotek, framgick att alla böcker först skulle förtecknas

[23] Jonas Nordin, "Edward Gibbon – historikern och böckerna", *Biblis* nr. 85, 2019. Se även Nordins essä, "Biblioteksrevolutionen", *Anekdot* 2019, https://anekdot.se/essa/biblioteksrevolutionen/ (senast kontrollerad 1/4, 2020).

[24] Se Markus Krajewski, *Zettelwirtschaft. Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (Berlin: Kadmos, 2002), 45–58.

på spelkort för att därefter göras tillgängliga.[25] Baksidan på spelkorten skulle användas för metadata, skrivet på höjden; korten skulle numreras med uppgifter om författare, titlar och bibliotekshemhörighet.

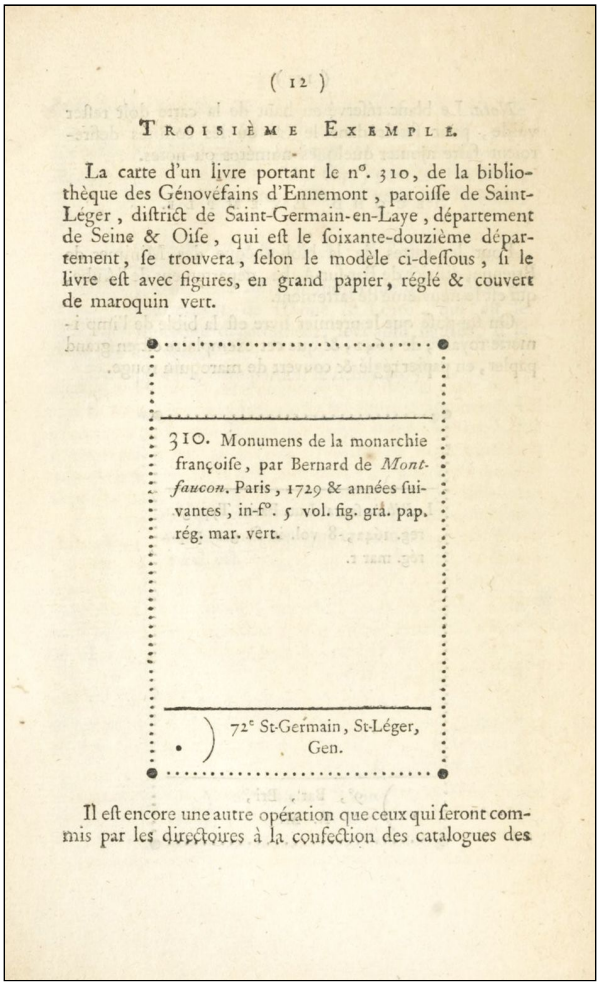

(12)

TROISIÈME EXEMPLE.

La carte d'un livre portant le n°. 310, de la bibliothèque des Génovéfains d'Ennemont, paroiſſe de Saint-Léger, diſtrict de Saint-Germain-en-Laye, département de Seine & Oiſe, qui eſt le ſoixante-douzième département, ſe trouvera, ſelon le modèle ci-deſſous, ſi le livre eſt avec figures, en grand papier, réglé & couvert de maroquin vert.

310. Monumens de la monarchie françoiſe, par Bernard de *Montfaucon*. Paris, 1729 & années ſuivantes, in-f°. 5 vol. fig. grâ. pap. rég. mar. vert.

72e St-Germain, St-Léger, Gen.

Il eſt encore une autre opération que ceux qui ſeront commis par les directoires à la confection des catalogues des

Illustration 2.8 I revolutionens Frankrike konfiskerades landets bokbestånd – för att göras tillgängligt för alla i ett allmänt biblioteksväsende. Men först måste samlingarna förtecknas på spelkort. I en instruktion från 1791 framgick i grafiska detalj exakt var, hur och vilka uppgifter som skulle nedtecknas, inklusive information om vilket bibliotek som en bok fanns på. Faksimil ur, *Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques* (Paris 1791).

I den femtonsidiga pamfletten gavs inte mindre än tre grafiska exempel på hur förtecknandet av metadata skulle gå till. Denna skulle nedtecknas ”exactement sur cartes”, korten skulle därefter samlas upp i varje regionalt distrikt för transport till Paris ”dans des boëtes bien garnies de toile cirée en-dedans & en-dehors”, det vill säga i lådor klädda i vaxduk både på in- och utsidan. Nationalförsamlingens revolutionärer ville skydda spelkorten från väder och vind. I dessa vaxdukskläddа lådor transporterades spelkorten därefter till en bibliografisk enhet som upprättats i Louvren i Paris (vilken revolutionärerna

[25] Jean-Baptiste Massieu, *Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques sur lesquelles les directoires ont dû ou doivent incessamment apposer les scellés* (Paris 1791).

gjort om till publikt museum). Under tre år användes hela 1,2 miljoner spelkort för att förteckna omkring tre miljoner böcker. Följer man instruktionen från 1791 var spelkorten en viktig materiell förutsättning för denna omfattande bibliografiska insats. Samtidigt var det uppenbart att mängden spelkort inte skulle räcka till; ”om det inte finns tillräckligt med spelkort, så kan dessa ersättas av bitar av papper”, påtalade instruktionen – ”mais les cartes sont préférables.”[26] Det var inte bara spelkorten som gjorde denna katalogiseringsinsats remarkabel, den franska kataloginstruktionen innehöll också de första *nationella* bibliografiska riktlinjerna för hur bokbestånd borde förtecknas. Det gör dem unika, men bokhistoriker har också påpekat att resultatet av detta revolutionära metadata-projekt lämnde en del övrigt att önska. Brist på kort gjorde ibland att spelkort klipptes itu, franska spelkort varierade därtill en aning i format – där bara en centimeter längre kort gjorde förpackning och transport besvärlig. I några fall förtecknade man också på längden istället för höjden – och föregrep därigenom den kortkatalogstandard som utvecklades under 1800-talet.[27]

Illustration 2.9 & 2.10. Franska spelkort med bibliografiska uppgifter (skrivna på baksidan) för filosofen Antonii Le Grands, *Historia naturae, variis experimentis et ratiociniis elucidata, secundum principia stabilita in institutione philosophiae, edita ab eodem authore* tryckt i London 1680. De flesta franska katalogkort (som spelkort) är förkomna, men en större samling finns på Bibliothèque Sainte-Geneviève i Paris.

[26] Ibid., 15.

[27] För en diskussion, se Judith Hopkins, ”The 1791 French Cataloging Code and the origins of the card catalog”, *Libraries & Culture* nr. 4, 1992.

Kungliga bibliotekets lappkatalog

Under rubriken ”Fotografisk reproduktionsverksamhet” framgick i Kungliga bibliotekets årsberättelse från år 1951 att ”filmning av bibliotekets nominalkatalog” hade påbörjats ”under hösten”. Vad som åsyftades var inte rörliga bilder, utan mikrofilmande av nationalbibliotekets stora nominalkatalog, det vill säga (en del av) den gamla lappkatalog som förtecknade böcker (i första hand) efter författarnamn på ”c:a 800 000 lösa blad”. Den lappkatalog som nationalbiblioteket påbörjat under 1860-talet innefattade både en nominalkatalog, liksom kopior av samma blad i en realkatalog, det vill säga en systematisk katalog där böcker indexerades ämnesvis eller efter uppställning. Under det sena 1800-talet blev lappkatalogen nationalbibliotekets främsta förteckning av införskaffade böcker och tryck. Arbetet med att mikrofilma bladen ur nominalkatalogen var därför mycket omfattande, och för ändamålet hade en ”särskilt förhyrd Recordak kamera” införskaffats som sköttes av en ”tillfälligt anställd arbetskraft”. I årsberättelsen 1951 framgick att mikrofilmandet av nominalkatalogens blad var ett led i ”planerade beredskaps- och skyddsåtgärder” för KB. Krigsårens bistra erfarenheter och kylan från det kalla kriget gjorde sig påmind även inom biblioteksektorn, något som aktualiserade behovet av att säkerställa lappkatalogens fortlevnad. Genom mikrofilm – eller så kallad arkivfotografering – skulle lapparnas metadata migrera till ett nytt, säkrare medium.[28]

”Har ni råd att uppskjuta arkivfotograferingen?”, hade firman Allkopia påtalat i stora annonser under krigsåren (mot bakgrund av brinnande byggnader).[29] Papper var förgängligt, och skyddsåtgärden på KB att mikrofilma (delar av) lappkatalogen ingick i en samtida säkerhetsdiskurs. Dels handlade det om att freda uppgifter från potentiell förgängelse, dels framstod lappkatalogen i början av femtiotalet som en alltmer obsolet biblioteksteknik. Mikrofilmandet var därför tecken på ett nationalbibliotek i omvandling. Några år efter att Uno Willers (1911–80) tillträtt som riksbibliotekarie 1952 avslutades följaktligen lappkatalogen. Den kom att förteckna tryck fram till och med 1955, men det var alltså först när dessa lappar något senare paketerades i plåtkapslar som beteckningen Plåten uppstod.

Som tidigare påtalats digitaliserades Plåten år 2010, och den är numera tillgänglig över nätet. Bläddrar man i den online ger de gråbruna lapparna ett brokigt och märkligt, för att inte säga antikverat intryck. Formatet påminner inte alls om vanliga kortkataloger, somliga lappar är linjerade (med röda sidostreck) andra är blanka. Ibland förekommer minimalt med text, ibland är hela satsytan fylld. Det är mycket text som ryms på dessa lappar, ändå är förkortningar legio: ”Orig:s”, ”omsl.:”, ”Smnbd.”, ”Rubr.” Alla lappar har ett perforerat hål nedtill, liksom ett unikt digitaliseringsnummer i höger hörn. Handskrivna lappar med olika individuell piktur – ofta med blyertsanteckningar i kanten – samsas med maskinskrivna referenser och underliga siffror och sifferkoder (som ingen forskare idag begriper); kortfattade ”huvudlappar” följs av utförligt deskriptiva ”hänvisningslappar” med plustecken +. Även små cirklar förekommer – º, ”evighetens cirkel”, en beteckning som påvisar att alla

[28] *Kungliga bibliotekets årsberättelse 1951* (Stockholm: Norstedt, 1952), 4.

[29] Annonsen från Allkopia 1941 citeras från Matts Lindström, *Drömmar om det minsta. Mikrofilm, överflöd och brist 1900-1970* (Lund: Mediehistoriskt bibliotek, 2017), 130.

delar i ett utgivet verk föreligger komplett. Plåten är ett medium över gångna tiders nedskrivningspraktiker.[30]

Det var de ålderdomliga lapparna i Plåten som utgjorde vägvisare in i Kungliga bibliotekets rika samlingar, och det är därför knappast förvånande att det var genom att avlägsna dem som boktjuven Anders Burius (1956–2004) – tillika chef för bibliotekets handskriftsavdelning – kunde dölja sina bokstölder. Under en lång följd av år under 1990-talet (fram till 2004) stal Burius åtminstone ett femtiotal bokverk från KB (och även andra bibliotek, vilka han sålde på europeiska auktionshus). Det var bland annat genom att avlägsna lappar ur Plåten (både ur nominal- och realkatalogen) som Burius dolde sina stölder. Men han glömde att ta bort hänvisningslappar ur bibliotekets mindre kataloger. De lappar Burius tog bort från Plåten återfanns på mikrofilmen från 1950-talet, men han avslöjades genom korsreferenser i bibliotekets omfattande katalogutbud. Kart- och bildsamlingarna på KB har exempelvis en utsiktskatalog där vissa av korten hänvisar till boksamlingen (och böcker med utsikter). Just den katalogen innehöll ett katalogkort som visade att KB haft ett exemplar av *Das Illustrirte Mississippithal* (1857) av Henry Lewis (som Burius sålt redan 1998) – ett kort som han missat att ta bort. Genom att tillsätta en internutredning kring detta katalogkort kom KB honom på spåren.[31]

Illustration 2.11 Åren efter sekeskiftet 1900 var kataloglapparna placerade i pappkapslar (bakom bibliotekets lånedisk), och före dess i bruna läderkapslar som var numrerade och märkta på ryggen. Illustration ur *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsende* 1916.

Boktjuven Burius tillkortakommande är ett illustrativt exempel på hur Kungliga bibliotekets äldre kataloger närmast kan betraktas som ett sammanflätat mediesystem. Om

[30] Den digitala användningen av Plåten är dock inte speciellt omfattande, under 2018 hade den knappt 3000 unika besökare (enligt intern statistik på KB). Men precis som lappkatalogen tidigare enbart var en tjänstekatalog för bibliotekets personal, är den digitala Plåten idag ett tämligen frekvent arbetsredskap i KBs interna arbete.

[31] Burius må ha varit en svindlare men det förtar inte att han också var en utmärkt bok- och idéhistoriker. Till exempel är flera av hans texter i *Underbart, underbart. Intellektuella strävanden under fem sekel: några glimtar ur Kungliga bibliotekets samlingar* (red.) Anders Burius (Stockholm: Raster förlag, 1997) mycket läsvärda.

lappkatalogen Plåten idag på nätet framstår som lätt besynnerlig, ansågs den internt på KB också som ovanligt svårtillgänglig. Den var endast avsedd för tjänstebruk, och var därför fysiskt placerad bakom expeditionen och bibliotekets lånedisk, lakoniskt kallad för ”Katalog” i grafiska översikter av nationalbibliotekets utrymmen. Lapparna var i sin tur ordnade i ”katalogkapslar”, ordnade alfabetiskt (eller systematiskt) med cirka 250–300 kort i varje kapsel.

Det är framför allt genom Erik Dahlgren – som från 1910 kunde titulera sig riksbibliotekarie – och hans målande och informationsdigra årsberättelser och skrifter som lappkatalogens historia är bekant. Dahlgren hade sedan mitten av 1880-talet främst ägnat sig åt den så kallade Accessionskatalogen som förtecknade alla utländska förvärv som de vetenskapliga biblioteken i landet införskaffat. Denna katalog trycktes varje år och var ett försök till en samlad överblick av (delar av) landets bokbestånd. I jämförelse med den tryckta Accessionskatalogens noggrannhet framstod lappkatalogen (för Dahlgren) som ett sammelsurium, och när han 1903 påbörjat sitt chefsarbete på KB så återkom han ständigt i sina årsberättelser till nationalbibliotekets katalogiseringsproblem (vilka under tidigare överbibliotekarier knappt nämnts alls). Årsberättelse efter årsberättelse tog upp samma huvudbry. I den för år 1903 beklagade sig Dahlgren på flera sidor över det bristfälliga katalogarbetet, något han fyra år senare ordagrant återkom till när han citerade sig själv *in extensio*: ”Bland Kungl. bibliotekets önskemål har jag redan förut ... angifvit *komplettering och förbättring af dess kataloger*.”[32] Dahlgren äskade medel, och redogjorde för hur extra arbetskraft sattes in för att rätta till katalogiseringsproblemen.

Som bland andra bokhistorikern Ingrid Svensson påpekat var Dahlgren framgångsrik i sina propåer; som gammal notarie i riksdagen hade han goda kontakter och anslagen till KB ökade successivt. Han hade uppenbarligen ledartalanger och var vidsynt; under honom anställdes Valfrid Palmgren 1905 som första kvinna på KB. Dahlgrens insatser ledde till ”ett nytt skede i KB:s historia och en utveckling till ett modernt forskningsbibliotek.”[33] Dahlgren till och med framhävde hur KB införskaffat ny teknik för att stävja det hotande informationsöverflödet: ”Förnämligast för kopiering af katalogblad har under året en skrifmaskin blifvit anskaffad. De där med avsedda fördelarna har varit att i katalogen erhålla en tydlig, likformig ... stil.” Dessväre påpekade han också att ”något praktiskt sätt att med maskinen åstadkomma på en gång flera titelkopior, användbara för införlivande i de nuvarande katalogerna, har åtminstone hittills icke kunna påfinnas.”[34]

Samtidigt är det något som skaver, för när moderniteten kring 1900 nådde även KB var det som om bibliotekarierna i Humlegården blev tagna på sängen. Att en enda ”skrifmaskin” köptes in står i bjärt kontrast till den kraftigt ökade rationalitet och strävan efter effektivitet som alltmer kom att prägla tidens kommersiella affärsliv och internationella biblioteksutveckling. Dahlgren var inte omedveten om denna, och KB var vid denna tidpunkt ingen stor arbetsplats (cirka 15 personer var anställda). Men det är något

---

[32] Erik Wilhelm Dahlgren, ”Öfverbibliotekariens berättelse för år 1907”, *Kungl. bibliotekets årsberättelse* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1908), 40.

[33] Ingrid Svensson, ”Forskningsbibliotek och kulturinstitution: 1900-talet”, *Kungliga biblioteket i ord och bild* (red.) Ingrid Svensson (Stockholm: KB, 2018), 192.

[34] Erik Wilhelm Dahlgren, ”Öfverbibliotekariens berättelse för år 1905”, *Kungl. bibliotekets årsberättelse* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1906), 24.

paradoxalt att Dahlgrens återkommande kritik av lappkatalogens ineffektivitet gör att vi idag känner till hur den uppstod och användes under det sena 1800-talet. ”I äldre tider förtecknades boksamlingen här, såsom öfverallt annorstädes, i bundna volymer, hvilka i mån af samlingarnas tillväxt måste tid efter annan ’slaktas’ och ombindas, efter längre perioder t. o. m. helt och hållet förnyas och omskrifvas”, skrev Dahlgren 1903 i en exposé över katalogutvecklingen under 1800-talet. ”De påtagliga olägenheterna häraf föranledde emellertid, att man redan i början af 1860-talet beslöt att i K. Biblioteket upplägga en ny katalog på lösa blad, en s. k. lappkatalog.”[35] Till en början växte lappkatalogen sakta; när biblioteket flyttade till Humlegården 1877 hävdade Dahlgren att den nog inte innehöll fler än 25 000 lappar. För att söka i den krävdes omfattande kunskaper om bibliotekets bestånd, samtidigt saknade lappkatalogen på förhand bestämda katalogiseringsregler. Snarare var dessa organiska och föränderliga över tid, även om Antonio Panizzis katalogregler för biblioteket på British Museum (fastställda 1841) tjänade som förebild.[36] Fram till 1916 var KBs katalogregler inte slutgiltigt bestämda; före dess fanns de heller inte utgivna i tryckt form utan endast som handskrivna exemplar (som traderades bibliotekarier emellan).

Illustration 2.12 Öfverbibliotekarie Gustaf Edvard Klemming pläderade i pamfletten, *Om Kungliga eller Riks-biblioteket* (1870) för att biblioteket skulle få en ny byggnad och slippa husera i nordöstra flygeln på Stockholms slott, detta ”kaos av hyllor, skåp och böcker” som Klemmings kollega Elof Tegnér beskrev situationen i sin (länge opublicerade) *Minnen och silhouetter* (1974). Klemming lyckades genomdriva att biblioteket i Humlegården byggdes – men för katalogiseringsfrågor intresserade han sig inte nämnvärt.

[35] Dahlgren 1904, 20.

[36] Antonio Panizzi, *Rules for the compilation of the catalogue* (London 1841).

Lika lite som det går att fastställa exakt när och varför lappkatalogen började att användas så var dess regler bestämda. Lapparna var stora och uppgifter skrevs in på höjden som i en liggare (på samma sätt som de franska spelkorten). Lappkatalogen var från början handskriven men övergick från och med 1905 att bli alltmer maskinskriven, framför allt gällde det den systematiska realkatalogens lappar. Alla lappar skrevs från början i två exemplar; ett för nominal- och ett för realkatalogen (där den senare systemtiska katalogen i huvudsak följde samlingarnas uppställning i biblioteket). Det säger sig själv att arbetet var långsamt, inte minst när varje blad skulle kopieras. En skicklig bibliotekarie hann med att skriva omkring 40 katalogblad varje dag.[37] Men eftersom de skulle dubbleras kunde inte mer än cirka 20 böcker per dag förtecknas. Lappkatalogen innehöll vidare fyra olika slags blad: huvudlappar, speciallappar, fortsättningslappar och hänvisningslappar. De senare lånade det engelska regelverkets *cross reference* – ”korshänvisning” – angivet med ett + på hänvisningslapparna.

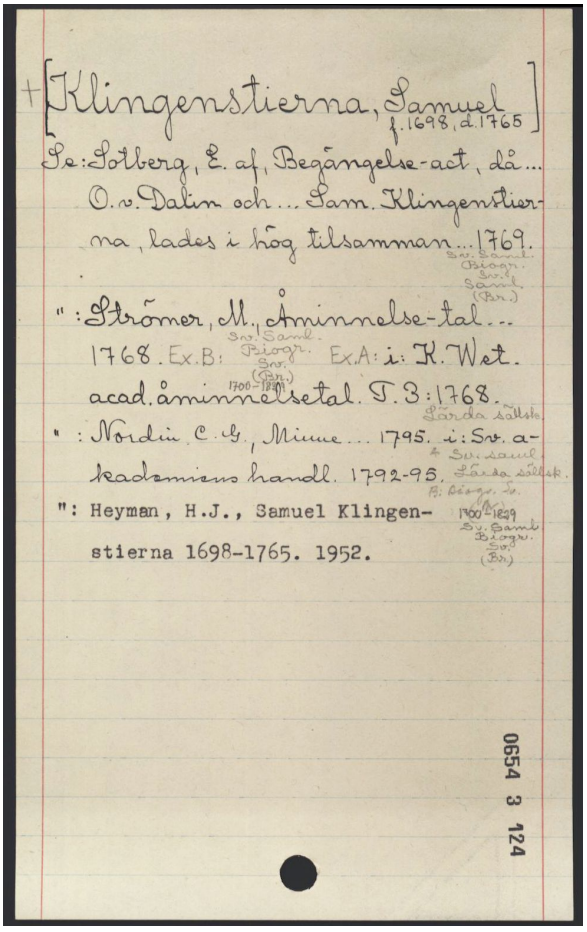

Illustration 2.13 Korshänvisningar i Kungliga bibliotekets nominalkatalog (Plåten) på en så kallad hänvisningslapp för böcker om den svenska 1700-talsmatematikern Samuel Klingenstierna – markerat med ett + i vänsterhörnet. Det var sådana korshänvisningar som blev boktjuven Anders Burius fall.

[37] Dahlgren 1908, 44.

Samma år som Dahlgren slutade som riksbibliotekarie 1916 publicerade nationalbiblioteket föreskriften, *Katalogregler för Kungl.biblioteket samt anvisningar för anordnande av bokband*. Att bladen i lappkatalogen stod i centrum framgick redan i andra paragrafen: ”§ 2. Varje boktitel skrives på ett särskilt blad (*lapp*) och endast på ena sidan därav.”[38] Katalogreglerna inleddes med en kort introduktion av Dahlgren, men långt mer intressant är den artikel med ”reflexioner och kommentarer” kring reglerna som han samtidigt publicerade i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*.[39] Denna (ofta mycket kritiska) text är den främsta källan till hur arbetet med lappkatalogen växte fram under andra halvan av 1800-talet på KB. Beträffande de äldre katalogarbetet så skrädde Dahlberg inte orden – men han skrev också fram sitt häcklande kritik med viss munterhet:

> Vid medlet af 1800-talet voro i Kungl. biblioteket tvenne kataloger i dagligt bruk: den *gamla* katalogen, upprättad inemot slutet af föregående århundrade, och den *nya*, upplagd i seklets början. Båda voro nominalkataloger i bandform och folioformat; de existerande realkatalogerna voro föråldrade och så godt som oanvändbara. Egentligen skulle den nya katalogen ha helt och hållet ersatt den gamla ... [men den] åtnjöt fortfarande ett större, ehuru knappast berättigadt anseende; dess talrika fel hade kritiklöst blifvit kopierade i den nya. Den [nya katalogen] bristfälligheter voro emellertid än mer betydande: de nya tillkomsterna voro icke blott högst ofullständigt upptagna, utan man hade, ovisst af vilken anledning, infört titlar på verk, som man ämnat inköpa, men som aldrig blifvit anskaffade.

Dahlgrens dom var hård. I mitten av 1800-talet var Kungliga biblioteket i ”kataloghänseende ... synnerligen illa utrustadt” och ”systemet att förteckna bokförrådet i fasta bandkataloger” var tvunget att överges.[40] För att undkomma dessa ”olägenheter” lanserades ”omsider tanken på att, efter utländska förebilder, upprätta en katalog bestående av lösa blad.”[41] Exakt vilka dessa förebilder var framgår emellertid inte. Dahlgren menade att den katalog på lösa blad som Vetenskapsakademins bibliotek i Stockholm påbörjat under 1840-talet möjligen tjänade som inspiration, en annan impuls kan ha kommit från Lund på vars universitetsbibliotek man vid samma tid hade påbörjat en katalog på lösblad (som sattes in i pärmar).[42] ”Något närmare om förberedelserna för det nya katalogarbetet kan jag tyvärr ej meddela”, skrev Dahlgren dock lakoniskt.

Av en ”modell-lapp” daterad till 1861 framgår att den nya katalogen på lösa blad påbörjades detta år på KB. Men när arbetet väl satte igång var det inte med någon ”synnerlig kraft”. Ingen av bibliotekarierna under 1860-talet verkar ha haft någon ”större fallenhet” för ”nykatalogiseringen” på lappar och ”det därför erfoderliga minutiösa och

---

[38] *Katalogregler för Kungl.biblioteket samt anvisningar för anordnande av bokband* (Stockholm 1916), 11.

[39] Erik Wilhelm Dahlgren, ”Nya katalogregler för Kungl.biblioteket i Stockholm. Reflexioner och kommentarer” *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* nr. 3–4, 1916.

[40] Ibid.

[41] *Katalogregler* 1916, 3.

[42] För en diskussion, se Eva Gerle, *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968* (Lund: Almqvist & Wiksell, 1984).

tålamodspröfande arbetet", påpekade Dahlgren syrligt. Biblioteksmannen Lorenz Benjamin Bagge (1835–1916) ansågs visserligen ha en passande skrivstil för lappkatalogen, den så kallade KB-stilen. Bagge lärde därför bland andra upp den unge August Strindberg (som arbetade på KB mellan 1874–82). Men enligt Dahlberg var det ingen som kunde "medhinna katalogiseringen av den storartade tillväxt" som kännetecknade biblioteket under denna period – de flesta kom "snart på efterkälken."

I andra källor lyfts bibliotekarierna Elof Tegnér (1844–1900) och Johan August Ahlstrand (1822–96) fram som viktiga personer i KBs katalogiseringsarbete på lösa blad. I sin svenska bibliotekshistorik hävdade Otto Walde att eftersom överbibliotekarie Klemming mest ägnade sig åt sin svenska samling, så fungerade Tegnér praktiskt taget "som Kungl. bibliotekets verklige ledare" åren kring 1880. Tegnér bidrog framför allt till "bibliotekets modernisering och större användbarhet för forskningen", och dessutom ägnade han sig åt ett "intensivt framdrivande av de tidigare påbörjade katalogiseringsarbetena."[43] Ahlstrand omtalas å sin sida som en "en av de första i Sverige, som röjde djupare förståelse för modern biblioteksteknik."[44] I en minnesteckning över honom som Dahlberg publicerade 1912, återkom samma uppskattning; Ahlstrand "var nära nog den förste, som ägnade uppmärksamhet åt den nyare biblioteksteknikken och sökte bereda insteg för densamma." Men om Ahlberg var den "egentlige initiativtagaren" till lappkatalogen, det kunde Dahlberg inte fastslås, även om mycket talade därför. Ahlstrand tog aktiv del i "de nya katalogreglernas redigering, ehuru hans motvilja mot definitiva beslut gjorde, att affattningen kom att utföras av andra."[45]

Lappkatalogens ursprung och initiala implementering på KB är med andra ord höljd i dunkel. En lika intressant som obesvarad fråga gäller lapparnas format. Ur ett mediehistoriskt perspektiv var nämligen lapparna i den nya katalogen ovanligt stora (198 x 120 millimeter) – "för stort", menade Dahlgren, "för ett öfvervägande antal titlar kräfves ej mer än en mindre del af kataloglappens yta."[46] Kring kortkatalogers format fanns under det sena 1800-talet ännu ingen överenskommen standard. I en tysk publikation från 1898, *Centralkataloge und Titeldrucke* – vilken syftade till att ge förslag på standarder för en samkatalog för de preussiska vetenskapsbiblioteken – visades (i en illustration) inte mindre än 14 olika kortkatalogformat från olika europeiska och amerikanska bibliotek. Göttingens universitetsbibliotek hade där de största katalogkorten, men den den svenska lappstorleken var faktiskt ännu större.[47] Inte bara kom Kungliga bibliotekets lappkatalog att skilja sig från andra kortkataloger genom sin storlek, redan Dahlgren ansåg alltså att det format som valts var olämpligt och skrymmande. Lappkatalogen tog helt enkelt mer plats än den behövde. Det var uppenbart för var och en att "lapparnas höjd [borde] minskats till hälften", och om man istället låtit skriften gå på längden på lapparna, ja då hade "en än större

[43] Walde 1931, 144.

[44] Erik Naumann, "Johan August Ahlstrand" *Svenskt biografiskt lexikon*, odaterad, https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Mobil/Artikel/5624 (senast kontrollerad 1/4, 2020).

[45] E. W. Dahlgren, *Johan August Ahlstrand. Minnesteckning* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1912), 66–67.

[46] Dahlgren 1916.

[47] Fritz Milkau, *Centralkataloge und Titeldrucke* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1898), Anlage II, Zettelformate.

utrymmesbesparing" varit möjlig. Den rationalitet som franska revolutionens bibliografer uppvisat genom att använda standardiserade spelkort lyste på KB med sin frånvaro. Irriterat noterade Dahlgren att lapparna var så stora att de inte kunde "stå för sig själfva; för att de ej skola böja sig och därigenom blifva ohandterliga, måste blott delvis upptagna katalogkapslar utfyllas med pappskifvor". Med "en annan anordning af skriften" hade lapparna "kunnat förvaras i djupa skjutlådor, rymmande ... ett par tusental blad."[48]

Följer man Dahlgrens återkommande årsberättelser för Kungliga biblioteket under 00-talet så skrevs likafullt ett antal tusen blad in i lappkatalogens nominal- och realkatalog varje år. 1905 var det sammanlagt 10 593 blad, och 1909 var siffran upp i 16 892.[49] Trots Dahlgrens beska kritik ägnades mycket tid och kraft åt lappkatalogen. Motsträvigt var han mer eller mindre tvungen att använda sig av en medieteknik som han uppenbarligen inte gillade. Format kom att styra såväl innehåll som arbetssätt. När KB väl börjat med dessa lappar på 1860-talet skrev man in sig i en teknik som inte kunde överges i första taget. Som medieteknik kom lapparna därför att reglera både metadata och arbetspraktik – under mycket lång tid.

Visserligen var Dahlgrens huvudsaklig kritik av lappkatalogen av senare datum (1916) när han skulle sluta sin tjänst, men många av hans reflektioner återkommer i tidigare årsberättelsers anmärkningar, propåer och klander. Dahlgren önskade sig exempelvis ett katalogsystem som inte enbart var för internt tjänstebruk. "Allmänhetens anspråk på tillträde till katalogerna, som i följd af deras nuvarande form ej utan särskildt öfvervakande kan medgifvas, är i ständig tillväxt", påtalade han 1907. Dessa krav kunde i längden inte "lämnas ouppfylldt", biblioteket var ju till för att användas. "Men arbetet på en för allmänheten afsedd katalog vore ändamålslöst, om det ej såsom resultat kunde frambringa en *fullständig* förteckning övfer samlingarna."[50] För det var en revision och komplettering nödvändigt, och det är frestande att tro att det var en "annan anordning af skriften" som Dahlgren hade i åtanke. När han 1916 skrev sina kritiska reflektioner och kommentarer kring Kungliga bibliotekets katalogregler hade nämligen en helt ny medieteknik för informationsbehandling etablerats – så kallade amerikanska kortsystem.

Kortsystem – på bibliotek och kontor

"Mot emigrationen" var den slående rubriken i maj 1909 när *Svenska Dagbladet* rapporterade från de första länsmötet i Göteborg för Nationalförsamlingen mot emigrationen. Föreningen hade bildats på grund av den stora nationella oro – i alla fall bland de mer bemedlade samhällsklasserna – för att Sverige riskerade att utarmas genom att befolkningen flyttade. "Res icke till Amerika" var ett återkommande budskap i den

---

[48] Dahlgren 1916. Förvånansvärt lite efterforskning har ägnats Kungliga bibliotekets lappkatalog. I sin bok, *De svenska bibliotekens historia* (1931) skriver Otto Walde knappt om den alls, men däremot tar Svend Dahl upp lappkatalogen i sin *Bibliotekshandbok* (Stockholm: Geber, 1931) publicerad samma år. Den bästa genomgången av Kungliga bibliotekets lappkatalog återfinns i en opublicerad magisteruppsats från Bibliotekshögskolan i Borås, Catharina Arvidsson & Magdalena Jansson, "Bibliotekskatalogens utveckling i Sverige från medeltid till nutid – sedd ur ett institutionsteoretiskt perspektiv" från 2001.

[49] Dahlgren 1906, 24; Erik Wilhelm Dahlgren, "Riksbibliotekariens berättelse för år 1909", *Kungl. bibliotekets årsberättelse* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 1910), 26.

[50] Dahlgren 1908, 42.

progagandaverksamhet som föreningen ägnade sig åt. Även i Göteborg diskuterades ”ett planmässigt praktiskt arbete mot emigrationen”, exempelvis genom att stärka ”återinvandringsarbetet”. Ett problem var dock pengar. Enligt tidningen hade föreningen omkring 4000 betalande medlemmar, men centralstyrelsen i Stockholm hade svårt att kontrollera vilka som betalat avgift i länsföreningarna. Ett förslag på mötet gällde därför ”införandet af ett amerikanskt kortsystem enligt hvilket inskrivningen af en ny medlem sker sålunda att tvenne kort utskrifvas, hvaraf det ena stannar hos länsföreningen och det andra vid tillfälle tillställes centralstyrelsen för att införas i rullorna.” Den hotande emigrationen skulle alltså motverkas genom att implementera en medieteknik som hämtades från det land dit emigranterna vallfärdade. Ironin verkar ha undgått alla; ”efter sammanträdet intogs gemensam supé.”[51]

Illustration 2.14. Återkommande annonsering i svensk dagspress under 00-talet gjorde begreppet ”amerikanska kortsystem” till ett välbekant begrepp – som också användes i platsannonser. Reklamannons för firma Axel Wibel i *Svenska Dagbladet* 1904.

Att kopiera identiska blad med information var något som Kungliga biblioteket ägnade sig åt i sin lappkatalog. Men KB tog under 00-talet inte någon hjälp av de ”amerikanska kortsystem”, vilka enligt flitigt förekommande annonser i svensk dagspress kunde ge organisationer, institutioner och företag ordning på affärer och verksamhet.[52] Med kortsystem kunde administration, försäljning, orderingång, lagerhållning och korrespondens systematiseras och därigenom effektiviseras. Information på små lappar gav ökad kontroll. Sin historik över den teknologiska och ekonomiska bakgrunden till den senare informationsåldern kallade historikern James R. Beniger just för *The control revolution*.[53]

[51] ”Mot emigrationen”, osignerad, *Svenska Dagbladet* 4/5, 1909.

[52] Reklamannons för firma Axel Wibel, *Svenska Dagbladet* 14/5, 1904.

[53] James R. Beniger, *The control revolution: Technological and economic origins of the information society* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).

Kortsystem skapade överblick, och att Nationalförsamlingen mot emigrationen ville använda kortsystem för att potentiellt öka sina medlemsintäkter var ett tecken av många på den rationalitet som nya kontorsmedier kunde hjälpa till med. Föreningen var långt ifrån ensam om att se sådana fördelar, och inom det svenska näringslivet växte under 00-talet insikten att moderna kontorsmaskiner främjade företagande.

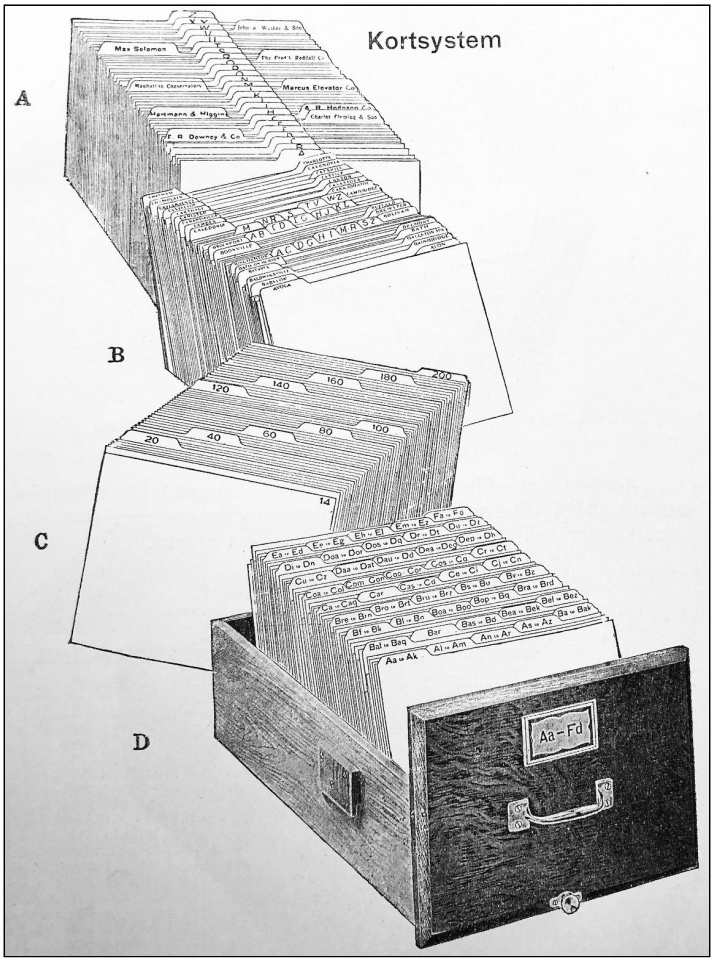

Illustration 2.15. Illustration ur annons för ett av många olika kortsystem från firma Axel Wibel. Reklamtryck från 1905 återfinns i Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck. Noterbart är att dessa mappar är identiska med de grafiska ikoner (för mappar) som alltsedan 1980-talet återfinns i persondatorers gränssnitt.

Ekonomisk-historisk forskning har ibland hävdat att kontorsarbetets utveckling i Sverige kring 1900 inte förändrades särskilt snabbt. Enligt detta synsätt tog det lång tid innan de sena 1800-talets informationsbaserade innovationer – telefoner, skriv- och räkemaskiner, kortsystem, kopierings- och bokföringsmaskiner – började användas rationellt inom den kommersiella kontorssektorn; det skedde inte före utan fastmer efter första världskriget.[54] Även mediehistorikern Charlie Järpvall menar att ”standardiseringen av informationens infrastruktur” (med fokus på pappersformat) främst var en fråga för mellankrigstiden. Först

[54] För en diskussion, se Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm: SNS förlag, 2007), 319–321.

1933 läggs det svenska kontorsområdets tayloristiska principer fast i boken, *Kontorsarbetets rationalisering*.[55] På ett makroplan stämmer dessa iakttagelser, men det finns också skäl att ifrågasätta rådande synsätt. Den första svenska ”kontorsutställningen” ägde exempelvis rum på Handelshögskolan i Stockholm hösten 1911, en indikation på att många företag redan då var etablerade inom kontorsbranschen. Utställningen visade upp ”det nyaste och bästa som i tekniskt afseende gjorts för att underlätta och påskynda de olika arbetena inom ett modernt affärskontor.” Enligt *Dagens Nyheters* utsända var utställningen ”liflig och rörlig ... skrif- och räknemaskiner klapprade, elektriska maskiner surrade ... och kontorsmöbler och registreringssystem demonstrerades.”[56] KBs digitaliserade dagspress ger idag möjlighet att spåra flera av de firmor som ställde ut 1911, och av reklam för dem i dagspress, platsannonser och efterlämnade trycksaker att döma uppstod det redan under 00-talet en tämligen omfattande svensk marknad för nya kontorstekniker. Det var en marknad som var baserad på importerade produkter från USA och Tyskland, där svenska företag agerade mellanhänder. Som generalagent hade sådana bolag ofta ensam försäljnings- eller inköpsrätt inom ett geografiskt område (som Sverige) för en viss vara.

Illustration 2.16 Annons för skrivmaskinen Bar-Lock från 1902, en maskin som började tillverkades av Columbia Typewriter Company i New York under 1890-talet. Illustration ur Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

Av kontorets nymodigheter var skrivmaskinen den viktigaste, och tillsammans med stenografer ökade den kontorets förvaltningshastighet. Skrivmaskinen var också en medieform som blev explicit genusförknippad. Kvinnor i rader vid varsin skrivmaskin utgjorde snart sinnebilden för det moderna kontoret, och liksom produkten själv blev *the*

[55] Charlie Järpvall, *Pappersarbete. Formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium* (Lund: Mediehistoriskt arkiv, 2016), 108. Se även, Carl Tarras Sällfors, *Kontorsarbetets rationalisering* (Stockholm: Förlags AB Affärsekonomi, 1933), liksom Bo Peterson, *Mannaminne: Människor, medier, miljöer. En svensk mediehistoria* (Stockholm: Norstedts, 1988), speciellt kapitlet, ”Kontoret – medier i tjänsten”, 277–320.

[56] ”Första svenska kontorsutställningen”, osignerad, *Dagens Nyheter* 16/9, 1911.

typewriter girl en amerikansk exportvara.[57] Men även kortsystem var ett viktigt kontorsmedium, och hade man erfarenhet av dem fanns arbete att få. En arbetsgivaren utlovade att ”omedelbart” erbjuda ”anställning å större kontor” där ”företräde lämnas åt dem som har erfarenhet med kortsystem”, i en annan platsannons var kännedom om ”amerikanska kortsystem” ett måste.[58] I en annons från 1909 (som trycktes i flera dagstidningar) meddelade en herr Winander att han etablerat en ”specialaffär i kontorsutensilier” i Stockholm där han saluförde kopieringsmaskiner och kontorsmaskiner i ”amerikanska modeller, jämte amerikanska kortsystem.”[59]

Ur ett mediehistoriskt perspektiv är det märkliga att dessa amerikanska kortsystem initialt tillkom inom, och producerades för biblioteksektorn. Det var trängande behov av nya, rationella former av informationshantering på bibliotek som var utgångspunkt för den medieteknik som sedermera kom till storskalig användning inom kontorssektorn. Inom amerikansk bibliotekshistorisk forskning är denna fråga väl utredd, och i centrum står biblioteksmannen Melvyl Dewey (1851–1931).[60] Han är mest bekant för sitt klassifikationssystem, ”Dewey decimalklassifikation”, som indelar alla ämnen i tio huvudgrupper (med successiva underrubriker arrangerade i enlighet med det decimala talsystemet). Men ungefär samtidigt som den första versionen av detta klassifikationssystem lanserades under 1870-talet, startade Dewey också tidskriften *Library Journal*, och var med och grundande American Library Association. För Dewey var den springande punkten bristen på standardisering inom biblioteksektorn, och hans arbete med klassifikation, biblioteksförening och bibliografiska normer handlade samtliga om att öka sektorns effektivitet. För det överflöd av tryck som Dahlgren oroade sig över i Sverige, var ett än större bekymmer i USA.

Det är därför knappast förvånande att Dewey också bildade ett kommersiellt bolag, Library Bureau, med syfte att sälja olika former av biblioteksteknikker (och möbler). Även Deweys klassifikationssystem såldes genom denna biblioteksbyrå, och noterbart är att det inte bara var tänkt för bibliotek, *Decimal classification and relative index* – med undertitlen, *for libraries, clippings, notes etc.*[61] Främst av de produkter Library Bureau lanserade var emellertid ett nytt slags standardiserat kortsystem – från 1877 sanktionerat av American Library Association – som omfattade små kort (något mindre än de vykort som nu också blivit populära) på vilka bibliografiska uppgifter kunde skrivas (eller tryckas). Till en början var korten 5 x 12 centimeter, men sedermera ändrades de till den något större standard som blev rådande på cirka 7 x 12 centimeter. Biblioteksteknikker med att förteckna

[57] Å den ena sidan innebar kontorsarbetets feminisering en hierarkisering av arbetslivet, där kvinnor hamnade i lägre positioner. Den kvinnliga sekreteraren underordnades inte sällan en manlig diktamen. Å den andra sidan hade skrivmaskinen en tydligt emanciperande effekt. Med skrivmaskinen började kvinnors intåg i kontorssektorn på allvar – i slutet av 1800-talet arbetade få kvinnor på kontor, femtio år senare var de miljoner.

[58] ”Plats å kontor”, platsannons, *Dagens Nyheter* 5/6, 1912; ”Kontorschefs- (disponentassistent) plats”, platsannons, *Dagens Nyheter* 18/6, 1908; ”Affärsmedelande”, annons, *Dagens Nyheter* 25/1, 1909.

[59] ”Affärsmedelande”, annons, *Dagens Nyheter* 25/1, 1909.

[60] För en diskussion, se exempelvis *The card catalog* 2017; John Y. Cole, *For congress and the nation: A chronological history of the Library of Congress* (Washington, D.C: Library of Congress, 1979), eller Matthew Battles, *Library: An unquiet history* (New York: Norton, 2003).

[61] Melvyl Dewey, *Decimal classification and relative index for libraries, clippings, notes etc.* (Boston: Library Bureau, 1891).

tryck på lösa blad och papperslappar var vida spridda under det sena 1800-talet; på Harvard University Library i Boston – den stad som Dewey var verksam i – hade exempelvis biblioteksassistenten Ezra Abbot under 1860-talet skapat en öppen tillgänglig kortkatalog för studenter och lärare. Dewey uppfann därför egentligen inget nytt system, snarare standardiserade, effektiviserade och synkroniserade han olika former av katalogiseringsarbete –"an immense saving of time" var det uttryckliga målet.[62]

Library Bureaus affärsverksamhet växte under 1880-talet, och Dewey patenterade bland annat ett kortsystem som innehöll 1000 kort i lådor med två rader i ett kabinettskåp. Det var sådana skåp som etablerade själva beteckningen kortsystem, "the card catalogue system". De kunde införskaffas i en mängd olika utföranden, storlekar och omfång av kort: "22p Outfit, for cards 7,5 x I2, cm ... consists of 6-drawer case in oak, walnut, or cherry. Unless otherwise specified, 9,000 ... cards are included in this outfit."[63] Möblemang och bibliotekstekniker samsades alltså i Library Bureaus stadigt växande produktutbud.

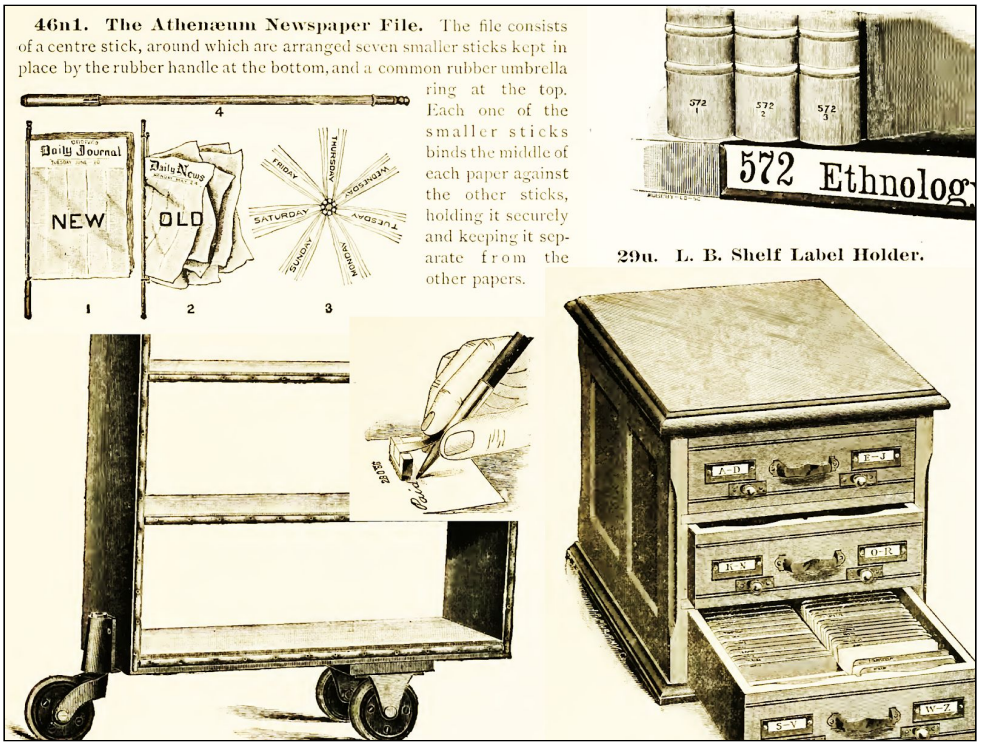

Illustration 2.17. Montage av några av de hundratals biblioteksprodukter som Library Bureau saluförde i sin *Classified illustrated catalog of the Library Bureau* (Boston, 1890).

Inte minst sålde Library Bureau utrustning till de mer än tusen allmänna Carnegie-bibliotek (donerade av stålmagnaten Andrew Carnegie) vilka byggdes under denna period i USA. Produkterna omfattade inte bara kortsystem, utan en mängd olika bilioteksattiraljer:

[62] Wayne Wiegand, *Irrepressible reformer: A biography of Melvyl Dewey* (Chicago: American Library Association, 1996), 42. För en mer övergripande diskussion om Library Bureau, se Gerri Flanzreich, "The Library Bureau and office technology" *Libraries & Culture* nr. 4, 1993.

[63] "22p Outfit", *Classified illustrated catalog of the Library Bureau* (Boston, 1890), 23.

bokhyllor, bokbord, stegar, stämplar, bläckhorn, ”pencil dater” – en liten datumstämpel som kunde fästas på en penna – pappers-saxar, gummiband, bokvagnar och bokstöd. Som en variant på tidens skrivmaskiner lanserade Library Bureau till och med en egen ”library typewriter” – ”the only one thus far invented that writes catalog cards perfectly.”[64]

Samtidigt handlade kortsystemets utveckling i USA kring 1900 inte om att skriva – utan att massproducera *förtryckta* katalogkort. Beslut fattades nämligen på Library of Congress i Washington att metadata över alla amerikanska böcker och tryckalster skulle tryckas på katalogkort, ”printed catalog cards”, och 1901 blev det även möjligt för andra bibliotek att köpa in dessa kort. Till en början producerades 70 000 kort per år, men med hjälp av sättmaskiner ökades över tid produktionskapaciteten enormt. Som mest producerade Library of Congress under det sena 1960-talet årligen 79 miljoner katalogkort.[65]

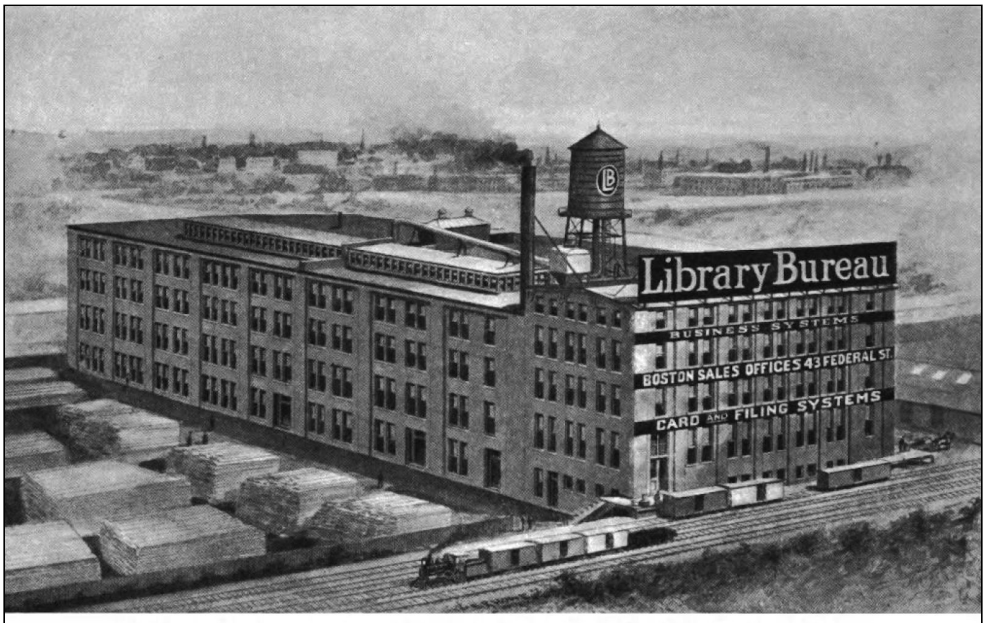

Library Bureau wood-working and card factories, Cambridge, Mass.

Illustration 2.18 En fabrik för katalogkort, Library Bureau i Boston 1909. I fabriken arbetade hundratals anställda, och noterbart är att trähantering och möbelmakande var en integrerad del av affärsrörelsen.

Om förtryckta katalogkort utgjorde en enorm effektivisering av förteckningen av böcker, så fick denna i grunden biblioteksteknikska innovation samtidigt ett än mer omfattande samhälleligt genomslag. Framför allt kortsystem började under 1890-talet i USA att säljas långt mer inom kontorssektorn (än till bibliotek). ”The Card Index has a wider use today in business life than as a principal library catalog”, påtalades det redan i Library Bureaus illustrerade priskurant 1894. Företag, kontor och affärer kom att använda biblioteksteknikker; de omvandlade dem för egna syften, vilket var möjligt eftersom det i princip alltid handlade

[64] ”88a Hammond Card Cataloger”, *Classified illustrated catalog of the Library Bureau* 1890, 150.

[65] *The card catalog* 2017, 108–113.

om arbetsbesparande informationshantering. ”There is hardly a library article on our list that is not also used in offices.”[66]

På Library Bureau startades till och med en avdelning för ”Improved Business Methods”, och på flera sätt vittnade bolagets verksamhet (i förtid) om långt senare förändringar inom bibliotekarieprofessionen; från bokkännare till informationsspecialister. 1909 gav bolaget ut en företagshistorik där man till och med hävdade att man uppfunnit en helt ny vetenskap: ”a science whose principles underlie every department of commercial activity—a science which, through the medium of the card system, has revolutionized business methods in the last twenty years, and which, year by year, is playing a larger part, not only in the commerce of this country, but of the world,—the new Science of Business System.”[67] Teknikhistorisk forskning har ofta framhållit att kontroll över olika former av informationsflöden inom affärs- och kontorssektorn var avgörande för att implementera nya kontorsmedier. *Control through communication* är den talande titeln på en bok i ämnet.[68]

Mediehistorikern Markus Krajewski har i titeln på sin bok, *Zettelwirtschaft. Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (2002) fångat exakt vad denna affärsmässiga omvandling handlade om: tyskans ”zettel” betyder kort eller (pappers)lapp, och ”wirtschaft”, ekonomi och näringsliv. Kortkatalogens födelse – genom bibliotekets ande eller själ, *Geiste der Bibliothek* – gav alltså upphov till en ny sorts kortekonomi, *Zettelwirtschaft*.[69] Utifrån ett svenskt perspektiv är kortsystemens affärsmässiga utveckling mest påfallande, för under 00-talet var det endast i ett fåtal sammanhang som kortsystem och bibliotek kopplades samman.

KATALOG-MATERIEL

och för **Bibliotek vid bokutlån nödvändiga blanketter** enl. Browner'ska systemet, tillhandahålles af undertecknade till nedanstående låga priser.

Obs.! Korten äro alla **stansade** — ej skurna —, hvarför de äro **absolut lika stora**.

		pr 100 st.
N:o 1.	Katalogkort, linierade i två färger (75×125 mm.)	0: 90
» 2	Katalogafdelningskort:	
	a (75×125 mm.)	1: 25
	b d:o	1: 25
	c d:o	1: 25
» 3.	Bokficka (65×160 mm.)	0: 90
» 4.	Bokkort (60×110 mm.)	0: 35
» 5	Kortpåsar för boklån:	
	a. hvita (65×85 mm.).....	0: 40
	b. röda d:o	0: 40
	c. gröna d:o	0: 40

Om **tryckning** å blanketter önskas, verkställes sådan enligt särskild låg taxa.

WILHELMSSONS BOKTR. A.-B.

GREFTUREG. 29 ∘ STOCKHOLM

RIKSTEL. 25 65 — ALLM. TEL. 6 47

Illustration 2.19 Annonser för kortkataloger och kortsystem är sällsynta i Sverige före mitten av tiotalet; annonsen för Wilhelmssons boktr. AB i *Folkbiblioteksbladet* 1904 är ett av få undantag.

[66] ”Preface”, osignerad, *Classified illustrated catalog of the Library Bureau* (Boston, 1894), 4.

[67] ”The story of Library Bureau” (Boston, 1909), 5.

[68] JoAnne Yates, *Control through communication. The rise of system in American management* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989).

[69] Krajewski 2002. Noterbart är att en annan bok på tyska om kortkataloger använder sig av en snarlik metaforik, Hans Petschar, Ernst Strouhal & Heimo Zobernig, *Der Zettelkatalog: ein historisches System geistiger Ordnung* (Wien: Springer, 1999). Krajewskis bok har senare översatts till engelska, *Paper machines. About cards & catalogs, 1548–1929* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011), en titel som är långt ifrån lika pregnant som den tyska.

Library Bureau må ha växt stadigt i USA, men bolaget gjorde inte något större väsen av sig i Sverige. Någon biblioteksbyrå verkar det inte funnits behov av. Visserligen annonserade aktiebolaget Hammond för Library Bureaus produkter och kontorsvaror hösten 1905 i både *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*: ”Den sista nyheten från Amerika och den mest fulländade apparat i sitt slag är Library’s kopieringsmaskin från Library Bureau, Boston U.S.A”. Hammond hade vid tidpunkten generalagenturen för Library Bureaus produkter och ensam försäljningsrätt i Sverige, men det vara bara under 1905 som annonser i dagspressen publicerades.[70] Men genom de affärsmöjligheter som yppade sig var det nu inte bara Library Bureau, utan också en rad andra bolag som insåg potentialen för olika slags kortsystem. Noterbart är att dessa kort kunde referera till olika användningsområden; inom den svenska folkbibliotekssektorn var exempelvis ”bibliotekskort” långt mer omdiskuterade (än katalogkort). I tidskriften *Folkbiblioteksbladet* förekom exempelvis redan 1904 diskussioner om det så kallade Brownska utlåningssystemet (med kort och fickor i böckerna) och öppna hyllor, liksom annonser för katalogmaterial, bokfickor och kortpåsar för boklån.[71] I *Nordisk familjebok* 1908 kunde man under rubriken ”Folkbibliotek” läsa att ”bibliotekarieföreningen American library association (A.L.A.) har sedan 1876 uträttat betydande ting för biblioteksrörelsens främjande, särskildt i tekniskt afseende. A.L.A. utgifver studielistor och tryckta katalogkort till alla nyutkomna böcker.”[72]

Men när de praktiska bibliotekssystem för organisering av information som Dewey, A.L.A. och Library Bureau introducerat på den amerikanska marknaden väl kom till Sverige, ja då var de inte inriktade på landets magra bibliotekssektor utan snarare på den stadigt växande kontorsmarknaden. Noteringar om kortsystem letar man förgäves efter i Kungliga bibliotekets efterlämnde papper. En genomgång av nationalbibliotekets ämbetsarkiv (från 1900 till 1910), med dess omfattande korrespondens och handlingar, ger vid handen att de internationella kontakterna mest rörde beställningar av böcker från olika bokhandlare – gärna av mer exklusiv art. Under den här perioden framstår KB som en sorts kräsen bok-konnässör, där diskussion om moderna former av informationshantering är helt frånvarande. Korrespondens och handlingar är emellertid synnerligen internationella; nätverket som KB opererade inom var alltigenom globalt. På ett brevkort i januari 1907 låter direktören för Nationalbiblioteket i Rio de Janeiro hälsa ”bonne année”; tackkort från Library of Imperial University of Tokyo och Imperial Library i Calcutta finns även bevarade. Med andra ord var KB en nod i ett internationellt nätverk där de knappast är troligt att man inte skulle varit bekant med de katalogiseringsinnovationer som lanserats på bred front i USA. Men när praktiska ting behandlas (om man ska tro Ämbetsarkivet), då gällde det återkommande bibliotekets inredning, ventilation, uppvärmning, belysning eller städning – inte ett ord om biblioteksteknikska innovationer. I Ämbetsarkivets handlingar för september 1905 återfinns exempelvis inköp av gardiner (inklusive fyra bevarade provbitar), och i september samma år finns bränsle och ”kolinköp” till biblioteket noterat. Något år senare, i mars 1907, stöter man på handlingar kring inköp av en modern dammsugare, en

[70] Se exempelvis annonser för Aktiebolaget Hammons och Library Bureau i *Dagens Nyheter* 14/10, 1905 eller i *Svenska Dagbladet* 12/9, 1905.

[71] Se exempelvis Fredrik Nilsson, ”Ett praktiskt expeditionssystem”, *Folkbiblioteksbladet* nr. 2, 1904.

[72] ”Folkbibliotek”, *Nordisk familjebok* (Stockholm, 1908), http://runeberg.org/nfbh/0400.html (senast kontrollerad 1/4, 2020).

”Vacuum Cleaner”. Och när KB i maj samma år korresponderade med Oskarshamns Tryckeri-Aktiebolag – vars fabrikation innefattade trycksaker som kortvaror – då handlade det inte om biblioteksteknik utan om vem i *Oskarshamns-Tidningen* som egentligen står bakom signaturen ”J. Lnd”: John Linder meddelades det.[73]

Kungliga bibliotekets ämbetsarkiv omfattar naturligtvis inte alla tankar och diskurser som vid denna tid florerade på nationalbiblioteket. Men om Uno Willers kunde använda ”det stora materialet i bibliotekets ämbetsarkiv” i sin jakt efter Strindbergs förehavanden på KB under det sena 1870-talet, så borde det även kunna ge vissa indikationer på nya medietekniska sätt att förteckna biblioteksbeståndet. Men så är inte fallet, åtminstone inte åren efter 1900. I Willers bibliotekshistorik förekommer dock ordet ”medium” – men då i en helt annan betydelse: både Strindberg och Klemming rörde sig nämligen ”på mystikens fält. En renskriverska på KB utnyttjades [därför] av dem båda som medium.”[74]

I jämförelse med de amerikanska biblioteksinnovationer som Dewey och Library of Congress lanserade så framstår KB som en slät figur. Det är faktiskt en smula märkligt att bland de hundratals (för att inte säga tusental) dokument som återfinns i ämbetsarkiv under 00-talet så har åtminstone inte jag hittat en enda pappersbit som behandlar kortsystem, ”cards” och deras eventuella implementering. Intrycket av ämbetsarkivet från denna tid är snarare att KB framstår som en gammaldags, för att inte säga ålderdomlig institution. När New York Public Library (i maj 1907) hör av sig gör man det på förtryckta brevkort,[75] vilka står i skarp kontrast till nationalbibliotekets ledningprotokoll som långt in på 1920-talet skrivs för hand. Bläckpenna, prudentlig och sirlig titulatur (”underdånigst E. W. Dahlgren”) befinner sig i närmast totalt motsatsförhållande till den modernitet som de amerikanska kortsystemen symboliserar.

Utsagor om att Dahlgren (som över- och riksbibliotekarie) var en bibliotekschef som utvecklade KB till ett modernt forskningsbibliotek bör därför tas med en nypa salt. Delvis beror synsättet på starkt normerande och traderade berättelser om hans insats. I *Svenskt biografiskt lexikon* skrev exempelvis Dahlgrens efterträdare Isak Collijn 1931 att under Dahlgrens ”praktiska och kunniga ledning utvecklades [KB till] att bliva vårt lands stora humanistiska nationalbibliotek, och samtidigt blev det ett fullt modernt bibliotek, som för huvudstadens och landets forskarvärld nu spelar en betydelsefull roll.”[76] Det är en sanning med modifikation, och om inte annat så vittnar Dahlgrens egna årsberättelser om motsatsen. Visserligen införde han 1908 en ny katalogiseringsavdelning på biblioteket, och på handskriftsavdelningen började man 1910 att förteckna uppgifter på nya moderna kartotekskort, ”cards” med tidens KB-terminologi. Dalgren påtalade också i sin årsberättelse för 1910 att handskriftsavdelningen ”nykatalogiserat” samlingen kring Svensk

---

[73] Kungliga biblioteket, Ämbetsarkivet, ”KB:s korrespondens och handlingar 1634-1952”, januari–juni 1907 E1:83; Ämbetsarkivet juli–december 1905 E1:79; Ämbetsarkivet januari–juni 1907 E1:83; Ibid.

[74] Uno Willers, *Från slottsflygeln till Humlegården. August Strindberg som biblioteksman* (Stockholm: Bonniers, 1962), 6, 94. Det kan noteras att Strindberg i ett textfragment i *En blå bok I* (1906–07), ”Medium utan att veta det”, rentav diktade att han själv blivit Klemmings medium: ”Han var spiritist och Swedenborgare, men jag var materialist, och det visste han, ty jag var brutalt uppriktig. Men hur jag kämpade, kom jag under hans inflytande och blev hans medium.”

[75] Kungliga biblioteket, Ämbetsarkivet januari–juni 1907 E1:83.

[76] Isak Collijn, ”Erik Wilhelm Dahlgren”, *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm 1931), https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15805 (senast kontrollerad 1/4, 2020).

vitterhet, där ”nominalkatalogen utförts på s. k. cards.” Också andra handskrifter förtecknades på ”cards”, och sammanlagt hade för avdelningens nominalkatalog skrivits ”(på cards) 2,491 blad.”[77]

Detta var tveklöst tecken på nya, mer effektiva former av biblioteksarbete, men jag inbillar mig ändå att Dahlgren själv hade instämt i att Kungliga biblioteket kring 1910 *inte* var ”ett fullt modernt bibliotek”. Hans återkommande kritik av bristande kataloginsatser, av lappkatalogens tillkortakommanden och avsaknaden av en publikt tillgänglig katalog, var bara några områden där han var missnöjd. Möjligen var det först under tiotalet som hans omtalade ledningsförmåga kom till sin rätt. Men med tanke på att han 1916 (när han slutade) fortsatt beklagade sig över att en ”annan anordning af skriften” (i lappkatalogen) hade varit mer effektiv, är man benägen att tro att han under samma decennium tog intryck av den informationsteknologiska utveckling som kännetecknade samhället i allmänhet och kontorsbranschen i synnerhet, inte minst eftersom uppgifter och verksamhet i den senare påminde om det katalogiseringsarbete som KB ägnade sig åt.

Illustration 2.20 Bland 00-talets kontorsmedier var additions- och andra räknemaskiner storsäljare. Med mekaniska räknemaskiner kunde bokföring effektiviseras och öka i hastighet. Annons från 1909 för en räknemaskin från tyska Brunnsviga Maschinenwerke (som Axel Wibel var generalagent för i Sverige). Illustration ur Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

Det lätt besynnerliga är att om man idag som mediehistoriker knappt hittar några indicier av dessa (då) nya medie- och bibliotekstekniker som KB *borde* ha varit intresserade av, så finns det – på grund av pliktexemplarslagen – i bibliotekets digra samlingar betydande

[77] Erik Wilhelm Dahlgren, ”Riksbibliotekariens berättelse för år 1910”, *Kungl. bibliotekets årsberättelse* (Stockholm: Norstedt, 1911), 35.

efterlämningar av de aktörer på den svenska marknaden som *de facto* sålde sådana tekniker. På samma sida i Dahlgrens årsberättelse för 1910, där han kort skrev om hur ”cards” hade börjat att användas, så påtalades exempelvis att ”avdelningen *Affärstryck*, innefattande priskuranter, varubeskrifvingar, annonser, reklamer m. m. hvilka förut endast kunnat årsvis hopbuntas, har blifvit ordnad efter ett schema upptagande 33 ämnesrubriker.”[78] KB samlade alltså in och ordnade mängder av reklamtryck om exakt de medietekniker som man själv undvek att använda i den egna verksamheten.

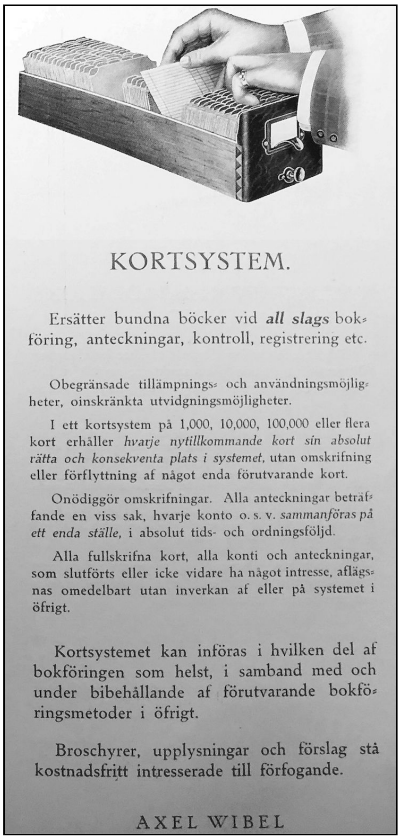

Illustration 2.21 & 2.22. Annons för Axel Wibels kortsystem i *Dagens Nyheter* 1910, samt information om ett snarlikt system i en reklambroschyr från bolaget 1912 i Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

Den svenska generalagent som annonserade mest om ”amerikanska kortsystem” i svensk dagspress under 00-talet är också ett bolag som finns fullödigt representerat i KBs samling av affärstryck: Axel Wibel AB. Firman var verksam inom kontorsbranschen som återförsäljare av både möblemang, räkne- och kontorsmaskiner. Enligt en reklambroschyr från 1905 fungerade Wibel som försäljare av ”moderna kontorsartiklar” som skrivmaskinen Bar-Lock, Edisons Mimeograph (en kopieringsmaskin) och den tyska räknemaskinen Brunnsviga, men också för Åtvidabergs snickerifabrik som tillverkade ”kontorsmöbler efter Amerikanska modeller” och möblemang för ”registreringssystem” och ”kortsystem”.[79]

[78] Ibid.

[79] Trycksak för Axel Wibel AB 1905, Kungliga biblioteket, okat. Affärstryck Axel Wibel, Stockholm 1900–1920.

Likheterna med Library Bureau är påfallande, även om Wibels svenska affärsverksamhet naturligtvis inte var lika omfattande. Wibel var exempelvis återförsäljare för Burrough's Adding Machine Company (ett av de största på den amerikanska marknaden). Ledstjärna för verksamheten var rationalisering, kontroll av informationshantering samt en begynnande mekanisering av kontorets informationsbehandling där nya medietekniker – skrivmaskiner, kopiatorer, numrerings- och adresseringsmaskiner, kortsystem och räknemaskiner – skulle skapa rationella arbetsflöden, ordning och överblick.

Axel Wibel och dess verksamhet var inte en företeelse på marginalen. Tvärtom, ur detta bolag utvecklades nämligen under 1920-talet Facit AB, ett företag som kom att bli ett av de allra mest framgångsrika svenska exportbolagen. Axel Wibel verkar dock aldrig haft biblioteksektorn som kund, men deras kortsystem var i princip desamma som Library Bureau introducerat i USA. I en reklambroschyr för 1909 slog Wibel fast att "kortsystemets fundamentalprinciper äro: *obegränsade utvidgningsmöjligheter i hvarje afseende* samt *obegränsade tillämpnings-* och *kombinationsmöjligheter*." Reklam för kortsystem tog ofta fasta på behovet av förnyelse: "att byta den gamla regimens inbundna kontorsböcker mot det moderna kortsystemet", kunde det heta i ett sammanhang, och i ett annat att kortsystem "ersätter fullkomligt bundna böcker vid all slags bokföring, registrering, anteckningar ... och sparar [därigenom] 30–50% av bokförarens tid."[80] I ett reklamtryck framgick att sittande vid bolagets "kortkrubba" var det möjligt att ha hela 8000 kort inom räckhåll.

Illustration 2.23 Reklamtryck från Axel Wibel 1909. I de många trycksaker om firma Wibel som samlats i Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck kan man få intryck av att kontorsarbete var genusbestämt. Men i annonser och reklamtryck från firman förekommer i princip lika många män som kvinnor, iscensatta i idogt arbetet med allehanda kontorsmaskiner.

[80] Trycksaker för Axel Wibel AB 1909 och 1910, Kungliga biblioteket, okat. Affärstryck Axel Wibel, Stockholm 1900–1920.

Samma typ av resonemang återkom även i firmans talrika annonser i dagpressen, och det är frestande att jämföra kortsystemens utlovade effektivisering med de bryderier som Dahlgren hade på Kungliga biblioteket vid samma tid där hans personal stretade vidare med den snart femtioåriga lappkatalogen. Att bibliotek potentiellt kunde bli kund framgår av andra bevarade trycksaker. I en av dessa (från 1910) listades bibliotek visserligen allra sist, tillsammans med professioner som läkare, lärare och ingenjörer. Men kortsystemet utlovade samtidigt insparande av tid och arbete, professionalitet samt att ”reducera gissningar till fakta”.

Illustration 2.24 Annons för ett av Axel Wibels kortsystem i en reklambroschyr från 1910 ur Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

”Statistik och säker kontroll” skulle locka kunder, och osökt går tanken till Dahlgren och hans utläggningar 1903 om svårigheten att hitta böcker på KB där förmodande var de befanns sig och gissningar inte sällan visade sig vara felaktiga. En annan jämförelse mellan de kommersiella kortsystem och biblioteksektorn var att kortkatalogen inte bara handlade om enskilda utsagor på papper – utan ett system av dessa. Kortsystem påminde i så måtto om den mängd olika kataloger och förteckningar som större bibliotek samlade på sig över tid. ”Det moderna kortregistreringssystemet förenar alla trådar i en hand”, framhävdes till exempel i en av Axel Wibels reklambroschyrer 1910. Med en fysikalisk vokabulär påpekades att det inom kortsystemet till och med fanns olika ”grundelement” (som i det periodiska systemet): ”anteckningskorten”, ”ledningskorten”, ”facken” och ”kortfackskåpet”. Form och innehåll utgjorde en enhet; ”the medium of the card system” både förtecknade, lagrade och tillgängliggjorde information.

Illustration 2.25 Ett av Axel Wibels kortsystem – med fyra ”grundelement” från en reklambroschyr 1910. Illustration ur Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

Åren kring 1910 expanderade firma Axel Wibel; affärerna gick bra och filialer öppnades i flera svenska städer. Bolaget lanserade till och med en egen tidskrift, *Det moderna kontoret*. Det var ingen fristående tidskrift, snarare en avancerad reklamprodukt, men samtidigt ett tecken på att den svenska kontorsmarknaden växte i omfattning. I tidskriftens första anmälan påpekades att de ”skärpta förhållanden, som kännetecknа våra dagars ekonomiska lif ha gjort krafvet på förenkling, kontroll och planmässighet i arbete och arbetsledning till en brännande fråga.” Tidskriften ville därför upplysa ”och hålla sin läsekrets underkunnig

om de rent tekniska hjälpmedel, framför allt moderna kortsystem samt maskiner och kontorsanordningar i öfrigt, som numer stå kontorsmannen till buds.”[81]

Wibel riktade sig alltså till ”kontorsmannen”, även om hans reklamprospekt mest var fyllda med tjusiga damer som skrev, räknade och ordnade. Vid sidan av denna uppenbart könade syn på det moderna kontorsarbetet, var ordvalet av ”maskiner och kontorsanordningar” signifikativt. Om Library Bureau hade varit lika mycket ett möbelföretag som en biblioteksteknisk firma, opererade Axel Wibel i samma skärningspunkt mellan hård- och mjukvara. På kort företecknades information som i sin tur lagrades i skåp, fack och lådor. Samarbetet med Åtvidabergs snickerifabrik inleddes 1905, och fortsatte framöver även med Åtvidabergs Industrier, vars möbler Axel Wibel förevisade i en utställningslokal i Stockholm. Eftersom bolaget även var generalagent för flera maskiner (Borroughs, Brunnsviga och svensktillverkade ”Halda skrifmaskin”) var möbler och maskiner under tiotalet kärnan i ett alltmer diversifierat produktutbud. Wibel var generalagent för Åtvidabergs Industrier och firmans ”kortmöbler” var välkända. I slutet av tiotalet gav sig Wibel även in i räknemaskinbranschen (som tillverkare).[82] I en bevarad arbetarförteckning från sommaren 1919 framgår exempelvis att firman då hade ett trettiotal anställda: ”montör, ”slipare”, ”fräsare” och ”pressare” – bäst betalt (en krona och femtio öre i timpenning) hade ”verktygsarbetare”.[83]

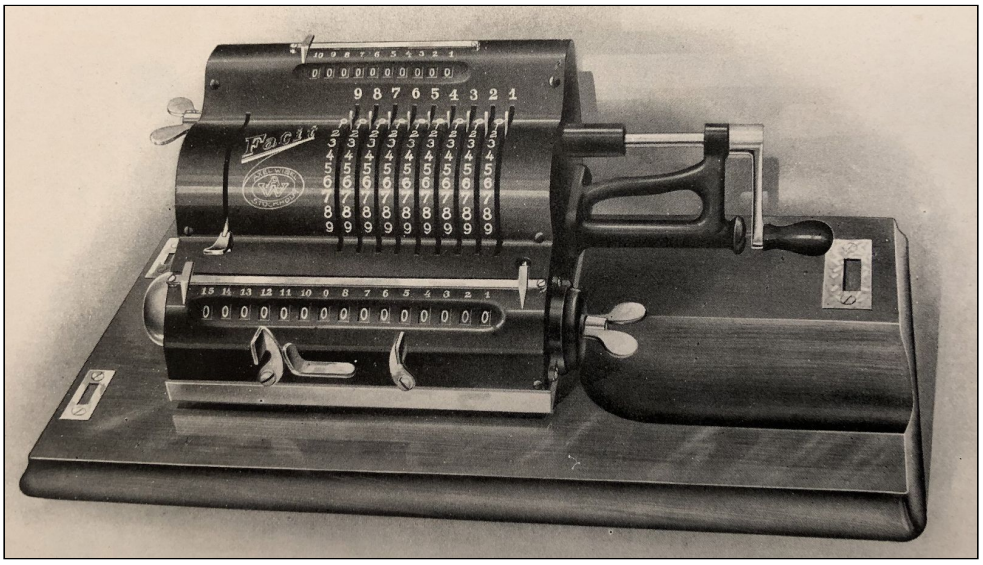

Illustration 2.26 Axel Wibel stod bakom den allra första räknemaskinen Facit som konstruerades 1918. Illustration ur Kungliga bibliotekets samling av vardagstryck.

[81] Axel Wibel, ”Anmälan” *Det moderna kontoret. Tidskrift för praktiska arbets- och organisationsmetoder* nr. 1, 1909. Kungliga biblioteket, okat. Affärstryck Axel Wibel, Stockholm 1900–1920.

[82] Trycksaker för Åtvidabergs Industrier 1919 återfinns i Kungliga biblioteket, okat. Affärstryck Axel Wibel, Stockholm 1900–1920.

[83] ”Arbetarförteckning” för Axel Wibel AB, 27/6, 1919. Arkivmaterial för Axel Wibel i Facit ABs arkiv i Åtvidaberg (Åtvidabergs Brukskultur) är dessvärre inte speciellt omfattande. För en övergripande diskussion om Axel Wibel AB och Åtvidabergs Industrier, se Tom Petersson, *Fadern, sonen och det heliga företaget* (Möklinta: Gidlunds förlag, 2012), 28–32.

Hos Axel Wibel fanns även en kontorschef, Karl Rudin, som var mekaniskt intresserad och som 1918 lyckades med att konstruera en ny form av multiplikationsapparat, Facit kallad. Under tjugotalet (efter flera företagsrekonstruktioner) var det kring denna apparat (och kontorsmöbler) som industrikoncern Facit byggdes – som 1950 var Europas näst största producent av räkne- och kontorsmaskiner. Det kan förefall långsökt att dra en parallell mellan Kungliga bibliotekets verksamhet och räknemaskinstillverkaren Facit. Ända är kopplingen uppenbar genom firman Axel Wibel. Inte bara tjänade kortkataloger och kortsystem som lagrings- och överföringsmedier, små kort med information utgjorde samtidigt också basen för än mer avancerade räknemaskiner. På den amerikanska marknaden konkurrerade nämligen Borroughs (ett de företag Wibel var agent för), med holdingbolaget Computing-Tabulating-Recording Company, från 1924 mer bekant som International Business Machines (IBM). Bolaget både sålde och hyrde ut räkneapparater och hålkortsmaskiner, och även om IBM inte ägnade sig åt kortsystem, var hålkort helt centrala centrala beräknings- och lagringsmedier för deras affärsmaskiner. Under 1930-talet utgjorde försäljningen av hålkort 15 procent av hela IBMs ekonomiska vinst.[84] Hålkortsmaskiner kom som bekant framgent att ersättas av datorer och datasystem, en utveckling som tog fart under andra världskriget. Kungliga biblioteket utgjorde inte en del av denna förrän på 1960-talet, men kort och de system de ingick i var likväl en förutsättning för denna på flera sätt.

Nya kataloger, gamla format

Ungefär samtidigt som den första svenska kontorsutställningen genomfördes på Handelshögskolan i Stockholm hösten 1911 överlämnade Valfrid Palmgren (1877-1967) sin nationella biblioteksutredning till regeringen, ”Förslag angående de åtgärder som från statens sida bör vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige” (som också publicerades). I den svenska bibliotekshistorien är denna ensamutredning välbekant eftersom den lade grunden till 1912 års biblioteksförfattning ur vilket det moderna svenska folkbiblioteksväsendet sedermera tog form. Palmgrens förslag handlade främst om att allmänna bibliotek skulle vara kostnadsfria och att statsbidrag skulle utgå till skolbibliotek och kommunala bibliotek (vad som sedan kom att kallas folkbibliotek). Men hon hade i sin utredning också intresserat sig för hur landets bokbestånd borde katalogiseras. Ett ”synnerligen eftersträfvansvärdt önskemål” vore att använda ”enhetliga metoder öfver hela landet”, påpekade hon. Genom att införa ett system med färdigtryckta katalogkort skulle bibliotek, enligt Palmgren, ”vid erhållandet af böckerna icke ha annat att göra än att stämpla dem med egen bokägarestämpel och placera in boken och katalogkortet på bokhyllan och i katalogskåpet respektive.”[85]

Det var ett rationellt förslag som påminde om de sätt som de alltmer populära kortsystemen användes i den växande kontorssektorn. Palmgren framstod vid den här tidpunkten på flera sätt som landets främste bibliotekskännare. I jämförelse med de lika

[84] James W. Cortada, *IBM. The rise and fall and reinvention of a global icon* (Cambridge, Mass.: 2019), 68.

[85] Valfrid Palmgren, *Förslag angående de åtgärder som från statens sida bör vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige* (Stockholm, 1911), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/angaende-de-atgarder-som-fran-statenssida-bora_D9E08b1/html (senast kontrollerad 1/4, 2020), 200.

manliga som konservativa kollegorna på KB var hon en modern, pragmatiskt orienterad och insiktsfull biblioteksspionjär. Redan två år tidigare i boken *Bibliotek och folkuppfostran* (1909) hade hon insinuant påpekat att ”för det stora flertalet människor är en mindre boksamling, som är väl och utförligt katalogiserad, af större värdo än ett stort bibliotek, till hvars begagnande allmänheten icke har den nyckel, som heter en god katalog.” Även om Palmgren främst ägnade sig åt allmänna bibliotek, kan raderna läsas som en lätt förtäckt kritik av förhållandena på KB (där Palmgren varit anställd sedan 1905).[86]

Bakgrunden till boken *Bibliotek och folkuppfostran* – som trots sin kultur-reformistiska titel är mycket läsvärd – var en tre månader lång studieresa till USA under 1907, där Palmgren besökt ett trettiotal städer och deras bibliotek, inklusive en ”audiens med president Roosevelt.” När hon kom tillbaka till Sverige gjorde hon sig till tolk för ”den moderna biblioteksrörelsen i Förenta Staterna”, framför allt då amerikanska bibliotek i hennes ögon var ”främst i världen i biblioteksteknisk afseende.” Palmgren var imponerad av landets många Carnegie-bibliotek (vilket åtta illustrationer i boken vittnade om), och till vilka Library Bureau levererat sina biblioteksprodukter. Den ”mekaniska utlåningen af böcker” på *public libraries* var beroende av uppdaterade ”lapp- eller kortkataloger” vilka ”i Amerika anses oumbärlig i hvarje bibliotek, det må vara huru stort eller huru litet som helst.” Kortkatalogen i dessa bibliotek var som ”en bild af boksamlingen själf i hopträngd form, lättfattligt och öfverskådligt ordnad, lätthandterlig och tillgänglig för alla” – och naturligtvis ”skrifven med skrifmaskin”. Palmgren framöll också de sätt på vilket Library of Congress, ”Kongressbiblioteket” med hennes terminologi, varit ”landets öfriga bibliotek till stöd och hjälp” genom att trycka katalogkort.

> I Kongressbiblioteket tryckas alla katalogkort, och så godt som hela dess samling är på ofvannämnda sätt katalogiserad. Men alla dessa kort tillhandahållas äfven andra bibliotek till inköp. De stora biblioteken hafva Kongressbibliotekets kortkatalog i dess helhet och hålla denna, skild från bibliotekets egen, tillgänglig för allmänheten. I smärre bibliotek inköpas kongressbibliotekets kort öfver litteratur, som man har gemensam med detta bibliotek, och de införas i bibliotekets egen kortkatalog, därigenom sparande biblioteket kostnaden och besväret med egen katalogisering. Kongressbibliotekets katalogkort utmärka sig för största noggrannhet och fullständighet i alla afseenden och betraktas som mönstergilla. Därtill kommer, att de ställa sig jämförelsevis billiga, 2 cents per kort.[87]

På ett biblioteksspolitiskt plan framhävde Palmgren att genom dessa tryckta katalogkort så hade ”Kongressbiblioteket ... blifvit ett verkligt nationalbibliotek” – en formulering som är svår att inte betrakta som en svidande kritik av KB, som vid denna tidpunkt inte tog någon hänsyn (eller notis för den delen) till de allmänna biblioteket som faktiskt fanns i Sverige. Både i sin bok och biblioteksutredning lanserade Palmgren förslag som hade rationaliserat

[86] Valfrid Palmgren, *Bibliotek och folkuppfostran* (Stockholm: Norstedt, 1909), 72. Som tjänstledig KB-anställd höll Palmgren samtidigt nationalbiblioteket om ryggen, och underströk att denna institution inte borde vara ett allmänt bibliotek: ”Om Kungl. biblioteket begagnade sin litteratur till så flitig utlåning, som fallet är och bör vara i ett mera populärt bibliotek, skulle snart, fruktar jag, dess historiska uppgift vara tillintetgjord, ty de böcker, som det hade skyldighet att bevara, skulle ej längre existera, emedan de blifvit genom utlåning utslitna.” Palmgren 1909, 8.

[87] Palmgren 1909, 5, 27, 65, 75, 73, 75.

och effektiviserat katalogiseringen av de svenska biblioteksbeståndet. Förebilden var amerikansk, och samma typ av rationaliseringsdiskurs var också högst påtaglig i den svenska kontorsbranschen.

Att Palmgren var långt före sin tid illustreras av att KB först 44 år senare i årsberättelsen för 1953 påpekade att biblioteket under det gångna året ägnat sig åt tekniska försök att med olika metoder ”mångfaldiga katalogkort i standardformat.” I samma årsberättelse framgick också att KB lanserat det Bibliografiska institutet för att underlätta katalogiseringsarbetet på KB, vilket omtalades som en ”betydande förstärkning och konsolidering av nationalbibliotekets ställning.”[88] Argumentet var alltså exakt detsamma som Palmgren fört fram 1909 apropå Kongressbibliotekets ställning i USA. Palmgren förslag kring 1910 föregrep alltså *både* hur gemensamma katalogkort kunde produceras, liksom hur KB på så vis hade kunnat stärka sin roll som nationalbibliotek. Hon talade för döva öron, och det hör till bilden att etablerandet av Bibliografiska institutet i historiker av KB gärna lyfts fram som nyskapande; bibliotekarien Sten Hedberg omtalade exempelvis det som ”en banbrytande förändring.”[89] Snarlik bibliotekshistorisk retorik (som Collijns lovtal av Dahlgren) har gärna lyft fram KB som en framsynt institution – när det snarare förhållit sig omvänt.

I sina kommentarer till de av KB publicerade katalogreglerna 1916 gick Dahlgren i polemik mot Palmgren och hennes idéer (utan att nämna henne vid namn). ”Anhängarna” av ”gemensamhetssträfvanden” gällande katalogregler och katalogkort där detta arbete ”utfördes blott på ett ställe” hade något utopiskt över sig, menade Dahlgren. Vad som föresvävade dem var orimliga idéer om en ”världskatalog”. Även om tyska ”Titeldrucke” – det vill säga kartotekskort över tyska böcker – eller de ”katalogblad, som i tryck utgifvas av Library of Congress” hade fått en ”rätt vidsträckt användning”, så menade Dahlgren att för svenska förhållanden så var sådana kort ingen god idé. En gemensam katalogisering av den svenska litteraturen var inte ”ett mål att sträfva för.” Med allt ”erkännande af den arbetssparning, som härigenom skulle vinnas,” påpekade Dahlgren lätt förnumstigt, så är ”det blott *tre* af våra bibliotek, som förvärfva den svenska litteraturen i fullständighet. För de öfriga blefve ett fullständigt katalogtryck på lösa lappar af mycket ringa betydelse, ja snarare till olägenhet i följd af det dryga arbete med lapparnas ordnande.”[90]

Rader som dessa (av en avgående riksbibliotekarie) avslöjar med all önskvärd tydlighet att KB vid denna tidpunkt inte alls var något nationalbibliotek. Poängen med centralt producerade katalogkort var ju dels att de skulle innebära en rationaliseringsåtgärd (på samma sätt som kortsystem fungerat inom näringslivet), dels ett sätt att underlätta förteckningen av bokbeståndet för mindre, allmänna bibliotek. Dahlgren hade uppenbarligen inte läst Palmgrens bok ordentligt, eller så ignorerade han hennes iakttagelser om hur de amerikanska katalogkorten användes: ”I smärre bibliotek inköpas kongressbibliotekets kort öfver litteratur, som man har gemensam med detta bibliotek, och de införas i bibliotekets egen kortkatalog.”[91] På så vis behövde amerikanska *public libraries*

---

[88] *Kungl. bibliotekets årsberättelse 1953* (Stockholm: Norstedt, 1954), 34, 4.

[89] Sten Hedberg, ”Från CK till BUS”, *KB, Kungl. biblioteket i Humlegården och i (cyber)världen* (Stockholm: Kungl. biblioteket, 2006), 332.

[90] Dahlgren 1916, 191, 192.

[91] Palmgren 1909, 75.

ägna mycket lite tid åt katalogiseringsarbete. Att påstå att kartotekskort skulle vara ”af mycket ringa betydelse” för det folkbibklioteksväsende som var under uppbyggnad framstår därför i efterhand som närmast enfaldigt. Man kan också förundra sig över att Dahlgren inte insåg den politiska folkbildningspotential som ett stödjande av av gemensamma katalogkort hade inneburit. Andra var mer förutseende än Dahlgren, och knöt an till Palmgrens tidigare idéer. ”Framtidens bibliotekskatalog”, menade bibliotekarien Knut Tynell i *Biblioteksbladet* ett år senare, måste ”med nödvändighet [bli] en katalog, där flertalet kort ej utskrivas i det särskilda biblioteket utan inköpas färdiga.” Den allra främsta fördelen med ”de tryckta korten gentemot de handskrivna är deras vida större överskådlighet, läslighet och snygghet.” Och för mindre bibliotek ”som inte har tränade katalogisatörer att tillgå” tillkom, enligt Tynell, naturligtvis fördelen av en ”mera omdömesgill katalogisering.”[92]

Illustration 2.27 1916 gjorde Iduns tryckeri AB reklam för kortsystem i *Biblioteksbladet* – i vilken man framhöll att leveranser utförts till bland annat Kungliga biblioteket. Iduns tryckeri AB producerade under tiotalet även kortsystem för industri-, bank- och försäkringssektorn.

[92] Knut Tynell, ”Tryckta katalogkort”, *Biblioteksbladet* nr. 2, 1917.

Om den svenska kontorssektorn fick upp ögonen för kortkataloger och kortsystem under 00-talet så började Kungliga biblioteket först åren efter 1920 att på allvar inse dessa teknikers potential. På samma sätt som med senare digitala frågor var nationalbiblioteket alltså inte någon *early adopter* – snarare tvärtom. Att så kallade lärda verk inte var först med den senaste tekniken är kanske inte ägnat att förvåna. Samtidigt handlade ju hela Kungliga bibliotekets verksamhet om att organisera och förteckna information; nya medietekniska applikationer och praktiker borde därför ha rönt betydligt större intresse än vad som var fallet.

I viss mån berörde frågan vem som KB egentligen var till för; *ingen* katalog var ju 1920 publikt tillgänglig. I mitten av tjugotalet fick nationalbiblioteket dock ett extra anslag från staten för att påbörja arbetet med en bibliotekskatalog för allmänheten som förtecknades ”på s.k. internationella cards”, enligt en anmälan av bibliotekarien (och den senare dokumentalisten) Carl Björkbom (1898–1966). En publikt tillgänglig kortkatalog ansågs nu som en nödvändighet, eftersom lappkatalogen inte ”utan övervakning” kunde ”utlämnas till allmänheten.” Att kartotekskort 1925 fortsatt kunde betecknas som ”så kallade internationella cards” är noterbart och säger något om den provinsialism som kännetecknade KB (åtminstone i tekniskt avseende). Samtidigt framhöll Björkbom att det handlade om ett slags migrering av metadata där den gamla lappkatalogen skulle avskrivas ”fack för fack” för att ”göra katalogen användbar”. På Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning hade ”cards” vid den här tidpunkten också använts under ganska lång tid, ”för vinnande av större lätthanterlighet och tillgänglighet.”[93] Björkbom var 1925 anställd som amanuens på KB, och han blev senare en pionjär inom mikrofilmens område där han återkommande argumenterade för den mikrofotografiska dokumentreproduktionens värde inom biblioteks- och arkivsektorn.[94]

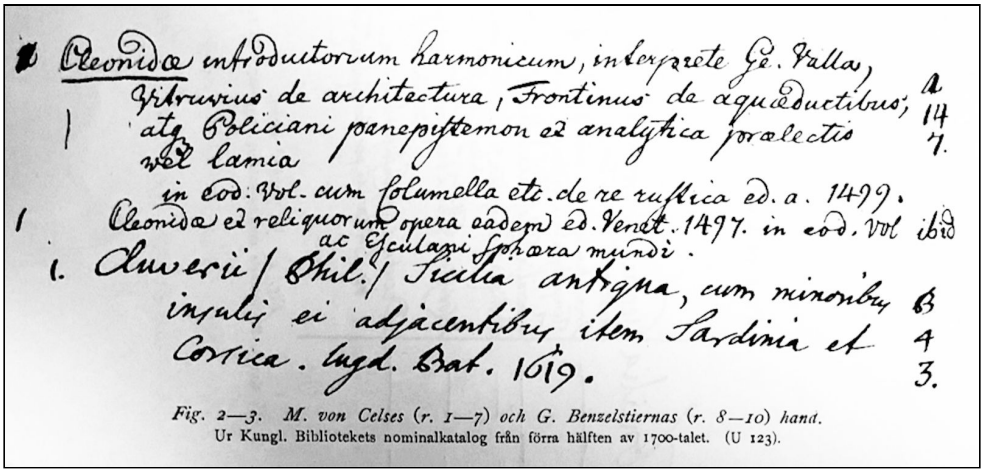
Cleonidæ introductorium harmonicum, interprete Ge. Valla,
Vitruvius de architectura, Frontinus de aquæductibus; a
atq. Policiani panepistemon et analytica prælectio 14
vel lamia 7.
in eod. vol. cum Columella etc. de re rustica ed. a. 1499.
Cleonidæ et reliquorum opera eadem ed. Venet. 1497. in eod. vol ibid
ac Geulazi sphæra mundi.
1. Cluverii / Phil. / Sicilia antiqua, cum minoribus B
insulis ei adjacentibus, item Sardinia et 4
Corsica. Lugd. Bat. 1619. 3.

Fig. 2—3. M. von Celses (r. 1—7) och G. Benzelstiernas (r. 8—10) hand.
Ur Kungl. Bibliotekets nominalkatalog från förra hälften av 1700-talet. (U 123).

Illustration 2.28 Handskriven katalogpost från en sida i Kungliga bibliotekets äldre nominalkatalog U123; faksimil ur Einar Sundströms bok, *Om Kungl. bibliotekets äldre kataloger* (1929).

[93] Carl Björkbom, ”Kgl. bibliotekets nya kataloger för allmänheten”, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* vol. 15, 1928.

[94] Walde 1931, 152.

Tre år efter att KB gjort sin katalog tillgänglig för allmänheten via katalogkort publicerade förste bibliotekarien Einar Sundström särtrycket, *Om Kungl. bibliotekets äldre kataloger* (1929). Den korta skriften ingick i serien ”Bidrag till Kungl. bibliotekets historia”, och Sundström ägnade detaljerad uppmärksamhet åt de olika sätt som böcker och skrifter katalogiserats på i de inbundna volymer som bevarats på KB under flera århundraden. Den bibliografiska noggrannheten hade växlat betänkligt över tid, påpekade han, liksom antalet böcker att förteckna. ”I jämförelse med de stort anlagda katalogarbetena, som igångsattes de sista åren av 1600-talet” hade det tidiga ”1700-talet icke mycket av intresse att uppvisa.” I Sundströms bok återfanns därtill talrika exempel i faksimil, så kallade ”Prov på katalogstilar” ur de många katalogvolymer som KB använde under 1600-, 1700- och det tidiga 1800-talet.[95]

Att Sundströms bok publicerades under det sena tjugotalet är signifikativt. Då hade maskinskrivna ”cards” på allvar börjat att ersätta den prydliga piktur som kännetecknade äldre generationers bibliotekarier. Alla tidigare ”katalogstilar” i Sundströms bok var handskrivna. Med Friedrich Kittlers terminologi uppstod genom skrivmaskinen och ”the medium of the card system” ett nytt nedskrivningssystem, och följaktligen fick förtecknandet av metadata då även en mediehistoria. Sundströms lilla skrift var på många sätt en effekt av de nya kortsystem som hade lanserats på KB – exakt femtio år senare publicerades boken, *Requiem for the card catalogue*.[96] Om Sundström hade dödförklarat den handskrivna katalogstilen 1929, var det nu 1979 istället kortkatalogen som gått hädan och ersatts av automatisk katalogisering och MARC-format (MAchine-Readable Cataloging), den lagringsstandard för bibliografiska data som utvecklats vid Library of Congress. Idag har sådana format ånyo ersatts, denna gång av digitala nedskrivningssystem. All bibliografisk kataloginformation har därför bokstavligen varit inskriven i skiftande mediehistoriska system.

[95] Einar Sundström, *Om Kungl. bibliotekets äldre kataloger* (Stockholm: Norstedt, 1929), 10, 17.

[96] *Requiem for the card catalog* (red.) Daniel Core, Joseph Kimbrough & Peter Spyers-Duran (London: Aldwych Press, 1979).